

Uluslararası Ali b. Osman el-Ûşî Sempozyumu Bildirileri

**«Али бин Осмон ал-Оший» аттуу эл аралык симпозиумдун
илимий макалалары**

Editör / Редактор

Ferhat GÖKÇE/ Ферхат Гөкче

Türkiye Diyanet Vakfı Oş Devlet Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

Бишкек-2018

Түркия Диянет Фонду жана ОшМУнун
теология факультети

Бишкек -2018

Ali b. Osman Siracüddin el-Üşî'nin Hadisçiliği ve Hadis Bilimindeki Yeri

Mehmet Sait Toprak*

Öz

Bu bildiriye, el-Üşî'nin (ö. 575/1179) hadisçiliği ve hadis ilmine katkıları, 100 konudan oluşan ve her konunun alt başlığında 10'ar hadîs bulunan, 15 kaynaktan senedleri atılarak derlenmek sûretiyle her birine birer rumûz verilerek kaynakları gösterilen, 1000 hadislik *Nisâbü'l-Ahbâr li-Tezkiret'il-Ahyâr* adlı eseri özelinde ele alınacaktır. Üşî'nin bu eseri, derlemecilik devri hadîs mecmualarının kaleme alınma ve metodlarını anlamaya katkı sunacağı için önem arz etmektedir. Böylelikle, derleme dönemi hadis literatürünün içinde vucûd bulduğu tarihsel bağlamı değerlendirme imkanı doğacaktır. Özetle, Üşî'nin *Nisâbü'l-Ahbâr* adlı eseri, derlemecilik devri olarak nitelendirdiğimiz ve ilk örneklerine hicrî V. asrın başlarında rastladığımız metinli hadis mecmualarının kendine has özellikleri olan örneklerinden birini oluşturmaktadır. Hicrî beşinci asrın başlarında metinli hadîs mecmûaları üzerinde yapılan çalışmaların, ilk asırlarda kaleme alınanlardan amaç bakımından farklılık arz ettiği herkesçe malumdur. Zira, *Derlemecilik Devri eserleri*'nin amacı; hadis rivâyet sisteminin esâslarına uygun olarak, sadece hadis râvilerinden senedleriyle hadîsleri almak değil, aksine söz konusu malzemeyi işlemek, ona kullanım rahatlığı sağlamak, pratik değer kazandırmak ve ondan yararlanmayı sağlamaktır. Üşî'nin adı geçen eseri özelinde hem hadisçiliği hem de hadis bilimine katkıları örnekleri ve etkileriyle ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Üşî, Muhaddis, Hadis, *Nisâbü'l-Ahbâr li-Tezkiret'il-Ahyâr*.

Ali b. Uthmân Sirâj al-Dîn al-Üshî as a Muhaddith and His Situation in The Science of Hadith

Abstract

In this paper, will be considered al-Üshî (d. 575/1179) as a muhaddith and his contributions to the science of hadith with special reference to his work *Nişâb al-akhbâr wa-tadhkirat al-akhyâr* that consists of one thousand hadiths divided into one-hundred chapters and in every chapter with ten hadiths taken from fifteen hadith book-sources in which removed the chain of their transmitters (al-isnad) from the hadiths and these hadith sources symbolized by their initial letters. Üshî's this hadith work, is of great significance because of it will be contribute to the understanding of the methods of this hadith compilation period (al-dawr al-tahdhib) and why they need to compose such as these types of the books. For that matter, it will be possible to evaluate the historical context that the compilation period of hadiths in which developed. al-Üshî's work *Nişâb al-akhbâr* regarded as an important sample of the textual hadith collections that removed the sanads i.e. the chain of transmitters before hadith text, which could be firstly seen in the fifth century of the Hegira at the beginnings of the hadith compilation stage, which unique by its forms, content, composition, classification, and historical value. It is known that the textual hadith collections which written at the beginnings of the fifth century of the Hegira had a different nature from the hadith books produced at the first century. That the aims of the hadith books written at the hadith compilation period (al-dawr al-tahdhib) was not only to taken hadiths with their isnads in accord with the principles or rules of the hadith transmission system, but also to work on them for practical accessibility by easily using these books and the hadiths circulating among the people, and to attain the highest level of profit from these types of hadith books. Within this context, hadith formed the important part of religious knowledge, and was considered of value that should be applied to the daily life, both for individuals and for society. It is well known that hadith and tradition (Sunnah), as a source of knowledge, had a practical value in the age of the Prophet. During that age, there has been no systematical value for limitation or classification of the knowledge. Within

* Doç., Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi.

this context, hadith formed the important part of religious knowledge, and was considered of value that should be applied to the daily life, both for individuals and for the society.

Keywords: al-Ūshī, Muhaddith, Hadith, *Nisāb al-akhbār wa-tadhkirat al-akhyār*.

GİRİŞ

Biyo-bibliyografik kaynaklarda, **Siracüddin Ali b. Osman el-Ūşī**'nin doğum târihi ile ilgili kesin bir bilgi yer almamakla beraber, biz ulaşabildiğimiz bilgilerle doğum tarihi, ismi, eğitimi, eserleri, ders aldığı hocaları, bilgi yolculukları ve yaşadığı bölge hakkında, 2005 yılında tamamladığımız doktora tezimizde karinelere hareketle bir biyografi inşa etmeye gayret ettik¹. Doktora tezimizdeki bilgileri tekrarlamamak adına burada kısaca hayatına değinmekte fayda vardır. **Ūşī**'nin yaklaşık olarak 569 /1173 yılında "**Emâlî Kasidesi**"ni yazdığına² dâir bilgi, onun bu târihte henüz hayâtta olduğunu gösterir. Bunun dışında, **Kâtib Çelebi, Ūşī**'nin *el-Fetâvâ's-Sirâciye* adlı eserini tanıtırken "...**eser, 569 senesi Muharrem ayının Pazartesi günü Oş'ta, 'Ali b. Osmân b. Muhammed et-Teymî'nin elinde tamamlandı**" kaydını aktarır ki³, buna göre **Ūşī**, 569'larda hayatta ve eserlerini istinsâh edecek kadar sıhhatlidir. Yine **Kâtib Çelebi, Ūşī**'nin *Gurer'ül-Ahbâr ve Dürer'ül-Eş'âr*'ından bahsettiği yerde, onun 569'ta öldüğünü söylerken⁴ *Nisâbü'l-Ahbâr*'ı tanıttığı yerde "**o, 569 yıllarında hâlâ hayattaydı**" (و كان حيا في سنة تسع و ستين و خمسمائة) ibâresini serd eder⁵. Görüldüğü üzere, **Ūşī**'nin ölüm târihi husûsunda, **Kâtib Çelebi** de tezâd içindedir⁶. **Kureşî**, kaynaklarda, onun doğumu ve hayâtı hakkında hiç bir bilgi olmadığını söyler ve herhangi bir târih belirtmez⁷. **M. Şerafeddin Bey** de "**kendisinin ne zaman yaşadığına dâir malûmat mevcut değildir**"⁸ dedikten sonra, "**yalnız Ebû Hanîfe mezhebinde bulunan fakihlerin terceme-i ahvâlini ihtivâ eden el-Cevâhîr'ül-Muzî'e'nin Beyâzıt'taki umûmî kütüphanenin 5056 numaralı nüshasının kenarında gördüğümüz bir kayıt bizi biraz tenvir edebilir**" der⁹. Bu kayda göre de, *Emâlî* 569

1 Yukarıda bahis mevzu meseleler hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet Sait Toprak, Hadiste Derlemecilik Devrinin Başlaması ve Ūşī'nin Nisâbü'l-Ahbâr'ı, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (basılmamış doktora tezi, danışman Prof. Dr. Ali Yardım), İzmir 2005; a.mlf., "Ali b. Osman Sirâceddin el-Ūşī: Hayatı ve Eserleri", Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: XXIII, İzmir 2006, s. 65-86. Bu çalışma da, aynı zamanda bu eserlerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

2 Brockelmann, *GAL*, S I, 764; a.mlf., "el-Ūşī", *İA.*, XIII, 75.

3 Kâtib Çelebi, *Keşfüz-Zunûn*, II, 1224.

الفتاوى السراجية: قال المولى بن جوى رأيت في آخر نسخة منها ما لفظه قال المصنف وقع الفراغ يوم الإثنين من المحرم سنة ٥٦٩ تسع وستين وخمسمائة باوش على يدي على بن عثمان بن محمد التيمي. ذكره تقي الدين في ترجمة صاحب يقول العبد ومنية المفتي انه لسراج الدين الاوشي وفيه نوادر وقائع لا توجد في أكثر الكتب وهي إحدى ماخذى المنية.

4 Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, II, 1349.

5 Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, II, 1954.

6 Kanaatimizce Kâtib Çelebi'nin böyle bir tezâda düşmesi; 1. Ūşī'nin ismini ve eserlerini farklı kaydetmesine, 2. *Keşfü'z-Zunûn*'u ikinci defâ gözden geçirme fırsatını bulamamasına, 3. *Keşfü'z-Zunûn*'un bilgi kaynaklarındaki farklı bilgilere bağlanabilir.

7 Abdülkâdir b. Ebî'l-Vefâ el-Kureşî, *el-Cevâhîr'ül-Muzî'e fî Tabakât'il-Hanefiyye*, I, 367.

8 M.Şerafeddin Bey, "Türk Kelâmcıları", *Dârül-Fünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, 5, sayı: 23, s. 4.

9 M. Şerafeddin Bey, *a.g.ma.*, s. 4-5. Ayrıca M. Şerafeddin Bey'in *el-Cevâhîr*'in yazma nüshasının kenarından aktardığı not önemli görüldüğünden buraya aktarılmıştır:

yılında Oş'da bizzat müellif tarafından kaleme alınmıştır. Zâten **Şerâfeddîn Bey**, “*bu eserlerin müellifi olan Üşî'nin 569'da berhayât olduğunu öğreniyoruz*”¹⁰ demekle, bu bilgiyi doğrular. Üşî'nin 575(1179) yılında vefât ettiği¹¹ doğru kabul olarak edildiğinde, -ki **Kâtib Çelebi** bu târihi de verir¹²-, bu takdirde, onun 490-500 arası (1096-1106) bir târihte dünyâya geldiğini söylememiz mümkündür. **Kâtib Çelebi**, *Keşf*'in bir yerinde Üşî'nin 569¹³, bir başka yerinde 575¹⁴ yılını vefât târihi olarak göstermektedir. Bütün bu bilgiler ışığında, biz de, 575'te yakalandığı hastalık sonucu (**Bağdadlı** bu hastalığın tâûn olduğunu söylüyor¹⁵) vefât ettiğini düşünmekteyiz. Üşî'nin tam adı; Ali b. Osman b. Muhammed b. Süleyman Ebû Muhammed Siracüddin el-Fergânî el-Hanefî el-Mâtûridî el-Üşî et-Teymî eş-Şehîdî'dir¹⁶. Ancak, genelde çoğu kaynakta adı, Siracüddin Ali b. Osman el-Üşî şeklinde geçer¹⁷. Hayâtını anlatan tabakât kitaplarında ise, kimi zaman onun farklı isim, künye ve nisbelerine rastlamak da mümkündür¹⁸. Hattâ Üşî'nin kaynaklarda geçen isim ve künyelerinden hareketle “... görüldüğü üzere bu isim zincirinde el-Üşî'nin oğlunun, babasının, dedesinin adlarını ve bir de nisbesini görüyoruz. “Ebû'l-Hasan” künyesine bakıldığında, onun evlendiğini ve “Hasan” isminde bir oğlunun olduğunu anlıyoruz. Fakat kaynaklarda onun “Hasan” isminde bir oğlunun olduğu zikredilmemektedir. Zaten “Ebû'l-Hasan” künyesini de kaynakların hepsi vermemektedir. Yine bu isim zincirine göre “Ali b. Osman” künyesinden babasının adının “Osman”; “Ali b. Osman b. Muhammed” künyesinden ise dedesinin isminin “Muhammed” olduğunu anlıyoruz” yorumunu yapanlara da

“والظاهر انه مؤلف الفتاوى السراجية فاني رأيت في آخر نسخة منها ما لفظه قال المصنف (نف) رحمة الله تهبأ الفراغ بعون الله تعالى، وحسن تيسير، ولطف تقديره عن هذه النسخة النفيسة الجزيلة القواعد الجليلة الفوائد نسخاً وتالياً ونظماً وتصنيفاً ضحوة يوم اشرفت أنوار إقباله باليمن وأورقت اشجار افضاله بالحسن وهو يوم الإثنين الثامن من شهر الله الحرام اجزل الله بركته وضاعف حرمة ٥٦٩ بكورة أوش التي هي مصعد الطاعات المقبولة ومهبط البركات المأمولة حرسها الله عن صدمات الزمن وسطوات المحن على يد علي بن عثمان بن خالد اليمني غفر الله ذنوبه و ستر عيوبه”.

10 M. Şerâfeddin Bey, *a.g.ma.*, s. 5.

11 Kâtib Çelebi, *Keşfüz Zunûn*, II, 1349'da Üşî'nin *Mâtûridî* kelâmına dâir manzûm eseri “*Kasidetü Yakûl'ül'Abd*”ı tanıtırken vefât târihini 575 (1179) olarak vermektedir.

قصيدة يقول العبد في الكلام للشيخ الإمام سراج الدين علي بن عثمان الأوشى الفرغانى الحنفى وتوفى سنة ٥٧٥ وهى ستة وستون بيتاً أولها يقول العبد في بدء الامانى لتوحيد بنظم كاللآلى وآخرها وانى الدهر ادعوا الله وسعى لمن بالخير يوماً قد دعا لي وهى مقبولة متداولة فرغ من نظمها سنة ٥٦٩ تسع وستين وخمسمائة كما نقله التميمي في طبقات الحنفية ...

12 Kâtib Çelebi, *Keşfüz Zunûn*, II, 1200.

13 A.mlf., *a.g.e.*, II, 1349.

14 A.mlf., *Keşfüz Zunûn*, II, 1200. Ayrıca bkz. Kasım Mominov, Türk Mütekellemi Üşî'nin Emâlî adlı Eseri ve Kelamî Görüşleri, s. 6.

15 Bağdadlı, *Hediyet'ül-Ârifin*, I, 700.

16 Hayreddin Zirikli, el-A'lâm: Kâmusu Terâcim li Eşher'ir-Ricâl ve'n-Nisâ, IV, 311.

17 Durmuş Özbek, “el-Üşî ve “Kasidet'ül-Emâlî”, SÜİFD, sayı : 5, s. 263.

18 a) Bağdadlı İsmâil Paşa, *Hediyet'ül-Ârifin*, I, 70'de: el-Üşî Ali b. Osman b. Muhammed et-Teymî el-Üşî Siracüddîn el-Fergânî el-Fakîh el-Hanefî; b) a.mlf., *İzâh'ül-Meknûn fi'z-Zeyl 'alâ Keşfiz-Zunûn 'an Esâm'il-Kütüb ve'l-Fünûn*, II, 483'de: Siracüddîn Ali b. Osman el-Üşî el-Fergânî; c) Yûsuf Elyan Serkis, *Mu'cem'ül-Matbû'at'ül-Arabiyye ve'l-Mu'arrabe*, I, 499'da: Siracüddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Osman el-Üşî el-Fergânî el-Hanefî el-Mâtûridî; d) Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cem'ül-Müellifin*, VII, 148'de: Ali b. Osman b. Muhammed el-Üşî el-Fergânî; e) Kâtib Çelebi, *Keşfüz-Zunûn*, I, 526'da : el-İmâm Rûkn'üd-Dîn Ali b. Osman el-Üşî el-Hanefî; f) *a.g.e.*, II, 1200: eş-Şeyh el-İmâm Ebû Muhammed Ali b. Osman el-Üşî; g) *a.g.e.*, II, 1349'da : eş-Şeyh el-İmâm Sirâceddîn Ali b. Osmân el-Üşî el-Fergânî el-Hanefî; h) *a.g.e.*, II, 1867'de: el-İmâm Ali b. Osmân el-Üşî; i) *a.g.e.*, II, 1887'de: Sirâceddîn el-Üşî; i) II, 1954'de: İmâm'ül-Haremeyn Sirâceddîn b. Muhammed Ali b. Osmân b. Muhammed el-Üşî.

rastlamak mümkündür¹⁹. İsmın içerisinde geçen lâkab, künye vb. husûslar kişinin konumunu belirleme açısından kimi zaman önemli vazîfeler üstlenebilirler. Meselâ, Şerefüddîn Halîl b. Alâeddîn en-Neccârî'nin (ö. 632/1235) *Kasîdetu Yekûl'ül-'Abd*'in şerhi *Nefs'ür-Riyâz li-İdam'il-Emrâz* adlı eserinde Üşî'nin adının önüne “kâdı” nisbesini getirmesi, bizi, onun kendi döneminde kadılık yaptığı kanâatine ulaştırabilir²⁰.

Miladî VIII. yüzyıl,²¹ Orta Asya'nın iki büyük dönemini ayıran târihî bir zaman sınıridir. Müslüman Arapların bu toprakları fethetmesi ve bununla birlikte İslâm dininin yayılması, berâberinde pek çok sonucu da getirmiştir²². Öncelikle din değıştiren *Türkler*, daha sonra *Arapça* dilini de bilim dili haline getirmek suretiyle eserler kaleme almışlardır²³. *Türkler*'in İslamlaşması sonucu isimlere kadar varan bir değışimi²⁴ getirmiş, dolayısıyla bilim dilinin de *Arapça* yapılması sonucunu doğurmuştur²⁵. Buna ek olarak, İslâmî unsurlar *Türk* mitolojisine girmiş ve *Türkler*'in ilk inanışlarına dâir unsurlar zamanla terk edilmiştir²⁶. **Robert Mantran**, *Arap* dilinin yayılışını, vahiy dili olmasına ve bütün dîni hareketlerde müslümanların bu dili kullanmasına bağlar. İslâmı kabul eden topluluklar sâyesinde *Arapça*'nın pek çok topluluk arasında yayılmaya başladığını ve bunların başında da *Türk*, *İranlı*, *Berberî* ve *Vizigotlar*'ın geldiğini söyler²⁷. Devamla **Mantran**, “...*Ayrıca her ne kadar fethin ilk sıraları mahallî diller Arapçanın yanında yönetim dili olarak kullanıldı ise de yavaş yavaş İslamlaşma ve Araplaşma Arapçanın üstün duruma gelmesini ve İspanya'dan Horasan'a kadar kullanılan tek dil olmasını beraberinde getirdi. Emevîler asrının sonunda Arapça, şurda burda avam dilleri devam etmesine ve hattâ mahallî lehçeler bulunmasına rağmen, İslam dünyasının resmen ve fiilen esas dili hâline geldi*” der²⁸. *Arapça*'nın ‘Dîn'in dili’ veyâhud ‘dîn dili’ olması, onun zamanla, ‘Dil'in dîni’ ya da ‘Dil dîni’ hâline gelmesi/getirilmesiyle

19 Bkz. Durmuş Özbek, *a.g.ma.*, s. 264.

20 Şerefüddîn Halîl b. Alâeddîn en-Neccârî el-Yemenî, *Nefs'ür-Riyâz li-İdam'il-Emrâz*, vr. 176^b.

21 Albert Hourani ise, bu zaman dilimini dokuzuncu hicrî yüzyıl olarak belirlemekte ve şunları söylemektedir: “Dokuzuncu yüzyılın sonunda, Arap diliyle ifâde edilen ortak bir din kültürünün, ticâretin, göç ve haccın sağladığı insanî bağların birleştirdiği bir İslâm dünyâsı oluşmuştu”. Bkz. a.mlf., *Arap Halkları Târîhi*, s. 113.

22 *Türkler*'in İslâm'la ilk tanışmasına dâir olaylar için bkz. Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Târîhi*, s. önsöz V-VI, *a.g.e.*, s. 1-3, İstanbul 1985; Ramazan Şeşen, “Eski Araplara Göre Türkler”, *Türkiyat Mecmuası*, XV, s. 11-36, yıl: 1968.

23 Benzer düşünce için bkz. Gülnisa Aynakulieva, “Fergana'da Yerleşim Yerleri”, *Türkler*, V, s. 377, Ankara 2002; Hourani, *a.g.e.*, s. 118.

24 Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 20-21. Ayrıca László Rásonyi, isimlerin bir kavmin karakterini yansıttığını yineleyerek “...Hıristiyanlığı kabul eden Macarlarda olduğu gibi, İslâmiyet'i kabul eden Türkler de sâha itibariyle kuzeyden güneye indikçe ve zaman bakımından yeni çağa yaklaştıkça, İslâm dininin tesiri altında, birinci derecede Arap, ikinci derecede Acem adları yerleşti ...” ğine işâret eder. Bkz. a.mlf., *Tarihte Türklük*, s. 26-27. Anlaşılan, Türkler, din değıştirmekle kalmamış, kültürlerinin parçası olan özel isimleri de değıştirmişlerdir.

25 Hourani'nin *Arapça*'nın yayılmasıyla ilgili şu cümlesi son derece önemlidir : “Müslüman dünyânın batı kesiminde *Arap dili buradaki ana dilleri zamanla yok etti*”. Bkz. *a.g.e.*, s. 117.

26 Bunun bir misali için bkz. Abdülkadir İnan, “Türk Destanları”, *Türk Dünyası El Kitabı* seri: I, sayı: A-23, s. 3-18.

27 Robert Mantran, *İslâmın Yayılış Târîhi: VII- XI. Yüzyıllar*, s. 221 vd.

28 Mantran, *a.g.e.*, 221-222.

sonuçlanmış, bu da, Türk ve Türklük değerlerine âit kültürde dipdiri yaşayan kavramların kaybolması, ayıklanması veyâhut İslâmîleştirilmesine kadar vardırılmıştır. Nitekim, İslâm kültürüyle tanışan Türkler, kısa zaman içinde *Türk*[lük] *Kimliği*'ni ikinci sıraya atıp, Arap-İslâm tarzı bir kültürü benimsemeye başlamışlardır. Bunun bir sonucu olarak, sözde ulema katında Türkçe işlevsiz köylü dili hâline gelmiştir. Hattâ, *Türkçe*, *Türklük* ve *Türk* kavramları atasözleri içerisinde aşağılayıcı ifâdelerle yanyana kullanılmaya başlanmıştır. Ali Haydar Bayat, “İslâm dünyasında, müslümanlığı kabul eden Türk göçerleri Türkmen adıyla anıldığından, Anadolu'nun fethini müteakip yerleşik hayata geçmeye başladıkları sırada, Türkler'in ekseriyetinin köylerde yaşaması sebebiyle *Türk* sözü, mânâ kaymasına uğrayarak *köylü* anlamında kullanılmaya başlamıştır. İslâm adı altında geçmiş inançlarının büyük bir kısmını yaşatan, hayatlarını devletten ve sultanlığın yarattığı kültürden neredeyse tamamen soyutlanmış bir şekilde sürdüren kırsal kesim Türklerini Hıristiyan ve Müslüman şehir halkı itici bulur, onları aşağılardı. Bu sebepledir ki *Türk* sözcüğü, *kaba*, *câhil* anlamında kullanılmaya başlamıştır” derken, Türk ve Türklük kimliğinin bu din değiştirme olgusundan ne denli şiddetli etkilendiğine dikkatleri çekerek, bu sözlerine, Oğuznâme'nin Berlin ve Petesburg nüshalarında yer alan şu atalarsözleriyle destek bulur : **a. Berlin nüshasından** : “*Türk* veli olıcak, *şehirlü* peygamber olur”, “*Türk*, *şehirlü* nün *kuludur*”, “*Türk* ün oğlı toğsa ganî olur, *şehirlü* nün oğlı toğsa fakîr olur”, “*ilmcehli* giderür, yohsa *türkligi* gidermez”, “Ulu şehristânlarda bâzâr günü andan bilinür ki, bazar bardağı ile tuz torbasını *türkler* götürür, şehre götürür”. **b. Petesburg nüshasından**: “Dokuz kaftan bir kürk, dokuz *şehirli* bir *türk*”, “*Kölenin sûfîsinden*, *türk* ün *avâmından* korkmak gerek”, “*Şehirli* akça bulsa evler yapar, *türk* akça bulsa davara verir”, “*Türk* atının samanı bol gerek”, “*Türk* dânişmendine, tebrîk oku desen, buçuk kile balgam kusar”, “*Türk* şehirlinin kuludur”, “*Türk* ucuz bulduğun murdar sanır” (Bkz. Ali Haydar Bayat, *Oğuznâme: Türk Atasözleri* [Berlin-Petesburg Nüshaları], s. 14-15). Yukarıda geçen atasözlerinde açık bir şekilde, *Türk* kelimesi, “*şehirlinin kölesi*”, “*eğitim alsa dahi bilgisizliği gitmesine rağmen Türklüğünün bâki kaldığı*”, “*eşek yükü taşıyan hammâl*”, “*kölenin sûfîsi, türk'ün avâmı*”, “*hayvanla uğraşan medeniyet kuramayan*” ve “*bilgisi dahi kaba*” gibi anlamlarla ifâde edilecek, son derece aşağılayıcı bir şekilde kullanılmıştır. Üzerinde düşünülmesi gereken bu hususlar, *Türk* dilinin akıbetini anlamamız açısından önemlidir.

Kanaatimce Türkçe kitabeler bağlamında istisnaları olsa da, **Ali Yardım**'ın Alanya Kitabeleri adlı çalışmasında “**Kitâbe Dili**” başlığı altında arkeolojik materyallere istinâden sarfettiği şu cümle oldukça anlamlıdır: “**...Başlangıç noktasından itibâren Anadolu'nun ilk kitâbeleri, istisnâsız hep Arapça yazılmıştır. Bir başka ifâde ile, Selçuklu döneminde, hiç Türkçe kitâbe bulunmamaktadır. Şimdiye kadar, bu durumun istisnâsına rastlanmamıştır. Anadolu Beylikleri de, bu, Selçuklu kitâbe geleneğini devâm ettirmişlerdir**”²⁹. Anadolu'daki ilk kitâbelerin istisnâsız hepsinin Arapça olması ve hiç bir şekilde Türkçe bir kitâbeye rastlanmaması son derece anlamlıdır. Bu durum, kültürün teşekkülünde dilin, mimârî eserlerde kendini nasıl gösterdiğinin ifâdesidir. Türkler katında dîn dili olan Arapça; âdetâ din addedilmiştir. Ayrıca, **Çetin Cumagulov**, *Oş Şehrinin Epigrafik*

29 Ali Yardım, *Alanya Kitâbeleri*, s. 18.

Anıtları adlı çalışmasında X., XI. ve XII. asırlardaki mezar taşları ve diğer mimârî eserlerden verdiği örneklerin ise neredeyse tamamı Arapçadır. Anlaşılan o ki, sâdece *Anadolu* coğrafyasında değil *Orta Asya*'daki *Türkler* arasında da kitâbelerin dili Arapça'dır³⁰. Nitekim, araştırmamıza konu ettiğimiz *Üşî*'nin hadîse dâir derleme hadîs çalışması *Nisâbü'l-Ahbâr* ve müellifin diğer eserleri de tamamen Arapçadır. Anlaşılan o ki, halkın değil, ancak medreselilerin kullandığı Arapça zamanla halk için yazılan eserlerin de dili hâline gelmiştir. Dil, kültürü belirler. *İran*, islamaşırken, İslam öncesi geçmişini unutmamış aksine sağlam ve bilinçli bir bağ kurmayı başarmıştır. Bunun yanında, *İslam*'ı da kendi bünyesine dâhil ederek, kendi tarzında bir din oluşturmuştur. Son derece önemli olan husus şu ki; kendi tarzında olan İslam tâbiri bilinçli bir şekilde kullanılmıştır. Zirâ, *İranlılar* hukuk ve dîne dâir literatürün büyük bir kısmını Arapçayla yazarken, din dışı olarak niteleyebileceğimiz edebiyatı ve kültür alanındaki yazılı mirasın neredeyse tamamını *Farsça* kaleme almışlardır. Hattâ, kimi zaman dinî metinlerini de *Farsça* yazma yoluna gitmişlerdir. Nitekim, *Üşî*'nin yaşadığı dönemde varlığını sürdüren *Selçuklular*, İslam'la birlikte edebî ve dînî anlamda *İranlılar* kadar kültür merkezli davran[a]madılar³¹. Doğu İslam dünyasında neredeyse bütün edebiyat, fen, felsefe sâhasında düşünülen ve yapılanlar *Arapça* olarak ifâdesini buluyordu. Bunu örneklendirmek o kadar zor ki, zirâ istisnâ göstermek zordur. Çünkü, *Mâtürîdî* kelâmı ve *Hanefî* fikhına dâir kaynak eserler veren *Türk* kelimci ve fakihler ve bunların yanında felsefe ve diğer tabiî ilimlerde yazı yazan neredeyse tüm *Türk* ilim adamları, eserlerini *Arapça* kaleme almışlardır³². İslâm dünyasıyla tanışan *Türkler* entelektüel yetilerini dinsel

30 Bu kitâbelerin örnek resimleri için bkz. Cumagulov, *Oş Şehrinin Epigrafiik Anıtları*, 24-65.

31 Kanaatimizce, geniş bir araştırma konusu olabilecek bu hususun, dilin evrimini/evrilmesini esas alacak bir projeyle ortaya konacak sonuçları, Türk-İslâm kültürünü anlamada yardımcı olacaktır. Söz konusu ettiğimiz böylesi bir çalışma, aynı zamanda *Selçuklular*'ın devamı olan *Osmanlılar*'ın da bu yönünün aydınlanmasına katkı sağlayacaktır.

32 Bu husus, merhum Hilmi Ziya Ülken tarafından da dile getirilmiştir. Ne var ki, onun getirdiği yorum bizimkinden farklıdır. Şöyle ki o: "(...) *Hristiyan medeniyetinin fikir dili (Mukaddes Kitaba bağlı olarak) Latince ve edebiyat dili Yunanca olduğu gibi, İslâm medeniyetinin de fikir dili Arapça ve edebiyat dili (bir dereceye kadar) Farsça olmuştur. Hristiyan medeniyetinde muhtelif kavimlerin yetiştirdiği mütefekkirler daha 17. asra kadar eserlerini Latince yazmış oldukları gibi, İslam medeniyetinde de birinci derecede rol oynayan Türkler eserlerini Arapça veya Farsça yazmaya mecbûr olmuşlardır. Henüz milliyetlerin teşekkül etmediği ve millî şuurların doğmamış olduğu o devirde eserlerin Arapça ve Farsça yazılması Türk imparatorluklarında (Gaznevî, Selçukî, Osmanlı, Safevî vb.) hâkim olan ümmet zihniyetinin neticesidir. Bundan dolayı o devirde bir Türk mütefekkirinin Arapça yazması onun Arap kültürüne mal edilmesine sebep olamayacağı gibi, tersine bugün Arap aslından olan bir mütefekkirin Türkçe yazması onun Türk kültürüne mal edilmesi için kâfi sebeptir. (...). Kanaatimce -millî kök aramak bahis mevzuu ise- değil İbn Sînâ ve Fârâbî gibi Türk mütefekkirleri, hattâ Endülü's'te doğmuş ve tahsil etmiş İbn Arabî gibi -adı üstünde- Arap mütefekkirleri bile hayatlarının en büyük kısmını Anadolu'da Selçuklu Devleti hizmetinde geçirdikleri ve asıl fikrî mahsullerini orada verdikleri ve fikrî ananelerinin kökü orada atılmış olduğu için kendilerine Türk mütefekkirî gözüyle bakmak lâzımdır.(...)" Bkz. Ülken, *İslâm Düşüncesi: Türk Düşüncesi Araştırmalarına Giriş*, s. 12. Ülken, burada konunun farklı bir boyutuna işaret etmekle beraber gözden kaçırdığı husus; aslında önemle vurgulanması gereken ana dilin hayatın bütün alanlarından çekilmesi ve bir anlamda sâdece köylünün konuştuğu bir dil hâline getirildiğidir. Bu sebeple, *Türk düşüncesi* kendi fikrî gelişimini kendi kavramlarıyla ana diliyle oluşturmadığından bir zaman sonra ortaya bir kimlik bunalımının çıkması muhtemeldir. Tam düşündüğümüz anlamı İbn Haldun'un sözleriyle*

kaygılarla dile yüklendiklerinden olsa gerektir ki, dil asimilesi ile birlikte kültürel kimliğin asimilasyonu daha kolay olmuştur. Çünkü, *din*'le birlikte *dil*'e giren kavramlar, zamanla düşünce hayâtını etkisi altına almış ve böylece eserler *Arapça* kaleme alınmaya başlamıştır. Ancak XII. ve XIII. yüzyıldan sonra *Türkçe* bir edebiyat dili olarak ortaya çıkabilmiştir. Ne yazık ki, bunun da sonunun pek parlak olmadığını geride kalan eserler göstermektedir.

Sözû kültürel kimlik üzerinden götürmek niyetinde olmadığımız gibi, bildiri konumuz da buna elvermediğinden konuyu bu bağlamıyla sürdürmeyeceğiz. Bilindiği üzere, Oş, bilinen 3000 yıllık târihi boyunca hep medeniyet ve ilim merkezliğini yapmıştır. Bu durum, şehirde, toplumun elit tabakasının yer almasının tabîî bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Zirâ, siyâset, hukuk ve idârî teşkilatın üst sınıfı için gerekli yetişmiş insan ihtiyacını karşılamak zorunda olan Oş, bunu sağlamak amacıyla yapılanmasını buna göre düzenlemiştir. Vesikalardan, hicrî IX-X. yüzyıllarda ve *Karahanlılar* devrinde Oş'un ekonomi, kültür ve medeniyetinin inkişâf dönemini yaşadığı sonucu çıkarılır. Nitekim bu zaman diliminde Oş'ta yetişen bilim adamları, bu gerçeğin en açık kanıtını sunmaktadır. Zâten müslüman bilim adamları da, Oş'ta yaşamış ve eski *Maveraünnehir* ilim muhiti ve medenî gelenekleriyle yetişmiş, *Bağdat*, *Semerkan*, *Buhara*, *Balasagun*, *Kaşgar* vs. gibi İslam dünyasının ilim ve kültür merkezlerinde ilim tahsîl etmiş ve zamanına göre büyük önem kazanmış Oş'lu hukukçu, edebiyatçı bilginlerden ve onların eserlerinden söz ederler. Bunlardan şimdilik burada sunacaklarımızdan bazılarını şöyle sıralayabiliriz: **1. Ebû 'Abdullah Nâsiruddîn Muhammed b. Süleyman el-Üşî:** doğum târihi hususunda herhangi bir bilgimiz yoktur. İlmini, Zahîrûddîn el-Merginânî ve İbrahim b. İsmail es-Saffâr'dan almıştır. Kendisi Şems'ül- Eimme el-Kerderî ve "*el-Hidaye*" sâhibi Ali el-Merginânî'nin hocasıdır³³. Merginânî, onu "*bütün mesmû'âtı hususunda kendi el yazısı ile bize icâzet verdi*" kaydıyla hocaları arasında zikreder³⁴. Onun vefâtından sonra fıkıh Kâdîhan el-Hasan el-Özkendî'nin tabakasına intikâl etmiştir. 592/1195'te vefât eden el-Üşî, "Yedi Kadı"nın yanına defn edilmiştir. **2. Muhammed b. Ahmed b. Ali b. Hâlid el-Üşî:** Ebû Hafs b. Ali el-Zerencerî'den

buraya aktarmayı uygun gördüm. Şöyle ki : " (...) Şarktaki durum da böyledir. Zira Araplar buralardaki İran ve Türk milletlerini mağlup ederek onlarla haşır-neşir olmuş ve kendi lisanları; hizmetçi, dadı, bakıcı ve süt anne olarak istihdâm ettikleri çiftçiler, ziraatla uğraşan köylüler ve esirler tarafından kullanılmış, bunun sonucu olarak da (lisanî) melekenin bozulması sebebiyle lisanları bozulmuş, hattâ başka bir lisan hâline dönüşmüştür ". Bkz. İbn Haldun, *Mukaddime* II, s. 1341. Ne yazık ki, İbn Haldun'un da dediği gibi, lisanî melekeyi yitirenlerin artık kendi aslı lisanlarına dönüşte bu meleke de hırpalanmış olduğundan ne öğrenilmeye çalışılan dil tam anlamıyla öğrenilir, ne de kendi dilindeki duruluk kalmış olur. Bu anlamda, mirâs alınan dildeki kekeme geleneğin ne zamana kadar süreceği meçhûldür. Bu anlamda entelektüelleri tarafından hizmetçi, dadı, köylü ve bakıcı dili hâline gelen dilden düşünce üretmeyi beklemek de yanlış olsa gerek. Zirâ, bir zamanların *Arapçası* ve *Farsçası* altında kalan *Türkçe*, Tanzimatla birlikte *Fransızca*'nın ve günümüzde de *İngilizce*'nin baskısında kalmaya devam etmektedir. Türkler'in İslamlaşırken dil yoluyla Araplaştıklarını ve zamanla kültürel kimliklerini bu dilin kavramları ile açıklamaya çalıştıklarında zorluklarla karşılaşacakları da kaçınılmaz bir gerçeklik olarak karşımıza çıkacaktır.

33 Taşköprüzâde, *Tabakât'ül-Fukahâ*, s. 98.

34 A.mlf., a.g.e., ay.

hadîs tahsil etmiştir³⁵. Bu hukukçu, hac münâsebetiyle 611/1214 veya 612/1215 yılında *Bağdad*'a gelmiş, sonra bir müddet burada hadîsle iştiğâl etmiştir³⁶. *Bağdad*'da bulunduğu sırada başkaları ondan hadîs okumuştur³⁷. Sonra *Buhârâ*'ya dönen bu âlim, oraya yerleşmiş ve orada *Hanefî* fikhına dâir dersler vermiştir. O, 613/1216'da *Buhârâ*'da vefât etmiş ve *Kelâbaz*'a defnedilmiştir. Günümüze kadar gelemeyen *el-Menâsik* ³⁸ adlı bir eserinden söz edilir. **3. Mes'ûd b. Mansûr el-Ûşî**: Kaynaklar bu şahsın herhangi bir eserinden bahsetmezler. O, 510/1117 yılında hacca gitmiş, oradan da *Bağdad*'a geçmiştir³⁹. **Ömer b. Ahmed el-Neseîfî**, "*Mesûd el-Ûşî, çocukları ve âilesi 519/1125 yılında öldüler*" der⁴⁰. **4. 'Ömer b. Mûsâ el-Ûşî**: Hanefî mezhebinin fakihlerindendir. **İbn'ül-Esîr** ve **İbn Nokta**'nın kitaplarında " **'İmran b. Mansur el-Ûşî** " şeklinde geçer⁴¹. Hicrî 519 (1125) yılında Oş'ta vefât etmiştir⁴². Oş, ortaçağa âit târihî eser kalıntılarını koruması yönüyle *Fergana*'daki diğer yerleşim merkezlerinden ayrılır. Arkeolog **Bernştam** "*yeni binâlar altında eski Oş şehri tamamen kayıp olmuştur*"⁴³ der. Ancak, Oş'un *Süleyman* dağının *Bara-Kuh* yamacında bulunan ortaçağ mezarlığından "*Gülistan*" adı verilen mevkii mükemmel bir şekilde korunmuştur. Merkezde bulunan bu dağ, ilâhî vasıflı pek çok efsanenin oluşmasında önemli rol oynamıştır. Hattâ, kaynaklarda *Süleyman* dağı (Too) ve burada bulunan velilerin kabirleri ilgili hayli bilgiye ve efsanevi anlatılara rastlamak mümkündür. **Cemaleddîn Karşî**, *Mulhakât'üs-Surah* adlı eserinde bu husûsu şöyle dile getirir: "*Oş'ta iki tane küçük dağ vardır. Bunlar Baraka ve Hanaf dağlarıdır. Baraka'nın yanında evliya ve müminlerin mezarları ile Süleyman b. Davud'un vezîri Asaf b. Burhiya'nın mezarı bulunmaktadır*"⁴⁴. Hicrî IX-X. yüzyıllarda *Süleyman* dağının üstünde gözetleme kulesi bulunuyor idiyse de, sonraları burada *Karahanlılar*'ın ve XIV. yüzyılın ilk yarısı dâhil olmak üzere asilzâdelerin mezarları yer almaya başlar⁴⁵. Oş, ortaçağda çok meşhur olup, bu şöhreti sonraları da devam ettirmiştir ve ona "*Hayr'ül-Bıldan*" (beldelerin en hayırlısı) adı verilmiştir. İklimi, zenginliği, güzelliği, kutsallığı hakkında çeşitli rivâyetler halk arasında nesilden nesle aktarılagelmiştir⁴⁶. Bu rivâyetlere göre, *Taht-ı Süleyman* dağında güyâ **Süleyman Peygamber**'in naaşı bulunuyordu. Ne var ki, bu tür rivâyetler, orada bulunan halk tarafından uydurulmuş hadîslerle de takviye edilmiştir. Hicri 902 (1496)'de Timur oğullarından **Babür Sultan**, Oş'ta eyvanlı bir köşk inşâ ettirmiştir⁴⁷. Bu köşk hakkında **Sultan** şunları söyler: "*Bera-Kûh ismini taşıyan bu dağın tepesinde, Sultan Mahmud Han bir köşk*

35 Kuraşî, *el-Cevâhîr'ül-Muzîe fî Tabakât'il-Hanefiyye*, II, 17-18; *Kehhâle*, *Mu'cem'ul-Müellifin*, VIII, 296; *Bağdâdlı İsmâil Paşa, Hediyyet'ül-'Ârifin*, II, 84.

36 Yâkût, *Mu'cem'ül-Buldân*, I, 281.

37 Kuraşî, *a.g.e.*, II, 17-18.

38 *Kehhâle*, *a.g.e.*, VIII, 296.

39 İbn'ül-Esîr, *el-Lübâb*, I, 94.

40 Kuraşî, *Cevâhîr*, II, 171-172.

41 Yâkût, *a.g.e.*, I, 281.

42 *A.g.e.*, a.y.

43 A.N. Bernştam, *Drevnyaya Fergana*, s. 34.

44 Karşî, *Mülhakât*, s. 148.

45 A.N. Bernştam, *a.g.e.*, s. 34.

46 Bunun bir örneği için bkz. İsmail Hakkı Ünal, "*Şehirlerin Faziletiyle İlgili Uydurma Hadisler ve "Hayru'l Buldân" Risâlesi*", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2000, cilt: XLI, ss. 67-90.

47 *Bâburnâme*, s. 4.

yaptırmıştır. Bu köşkten biraz aşağıda ve bu dağın çıkıntılı ve dik bir yerinde, 902 (1496-1497) senesinde, ben de bir ayvanlı köşk yaptırdım. Gerçi o köşk bundan yüksek ise de, benimki daha güzel bir mevkidedir; bütün şehir ve mahalleler ayak altındadır. Endican suyu, Uş mahallelerinin içerisinden geçerek, Endican'a gider⁴⁸. Babür Sultan'ın tasvir ettiği bu köşk halk arasında Babür'ün "ak evi" diye anılmıştır. Kimi zaman da, Süleyman Peygamber'in mecbidi veya mezarı diye geçer. Bu durum, zâten halk arasında eskiden beri şehir etrafında efsanevî bir târihin mevcut olmasıyla şehrin ekonomik gücü, güzelliği, mimârîsi, evliya ve hanedan mensuplarının mezarları ile birlikte Oş'un Fergana şehirleri arasındaki değerine katkı sağlamıştır. Bunun yanında, XX. yüzyılın başına kadar Oş, âdeta bir mübarek yer ve ziyâretgâh olarak kabul edilmiştir⁴⁹.

HADİS BİLİMİ AÇISINDAN ÜŞİ'NİN NİSÂBÜ'L-AHBÂR'I

Siracüddin Ali b. Osman el-Üşî (ö. 575 /1179), yaklaşık olarak hicrî 500'lü yılların başında Fergana'nın Oş şehrinde dünyâya gelen bir Türk kelâmcı, muhaddis, fakîh ve edîbdir. O, nazmen kaleme aldığı *Mâtürîdî* akîdesine dâir *Emâlî Kasidesi*'nden⁵⁰ dolayı daha çok kelâmcı yönüyle şöhret bulmuştur. Kasîde, defalarca şerh edilmiş⁵¹ ve asırlar boyu medreselerde okutulmuştur. Söz konusu eserin dünyânın pek çok kütüphânesinde yazmalarının bulunması bu durumun en açık kanıtıdır⁵². Buna ek olarak, *Emâlî*'nin çeşitli yerlerde basılmış onlarca basmasına da rastlamak mümkündür. Üşî, derlemecilik devri eserlerinin olgunlaşmaya başladığı bir zaman diliminde yaşamıştır. Bu yönüyle, araştırmamızın bir kısmını teşkil eden *Nisâbü'l-Ahbâr* da, bu dönemde kaleme alınması açısından kayda değerdir. Zirâ, Üşî'nin eserine aldığı hadislerin senedlerini hafzederek kaynaklarına rumûzlarla işaret ettiği hadis derlemesi, bu özellikleriyle derlemecilik devri eserlerinin âdeta genel bir karakteristiği bize sunmaktadır. Kendisinden evvel bu türde eser veren öncü muhaddislerden bahsetmek mümkünse de⁵³, alfabetik kaynak kullanma ve eserde kullandığı kaynakları rumûzlarla belirtmede, şu ana kadarki tesbitlerimize göre ilk örnek olma özelliğini taşımaktadır. *Nisâbü'l-Ahbâr*, Hadîs ilimleri ve târihi adına orijinal bilgilerin ya da rivâyetlerin yer aldığı bir kitap olmasa da, kendi döneminin ihtiyaçlarını karşılayan bir çalışma niteliği taşıması ve kendine hâs kimi özelliklere sahip olması, onu değerli kılmaya kâfi gelmektedir. *Nisâbü'l-Ahbâr*, hadîste derlemecilik devrinin olgunlaştığı bir zamanda kaleme alındığından, doktora tezimizde ortaya atılan teorik bilgilerin pratik

48 *Bâburnâme*, 4-5.

49 Aynakulova, *a.g.ma.*, s. 919.

50 Bu akâide dâir eseri hakkında geniş bilgi için bkz. Durmuş Özbek, "el-Üşî ve *Kasidetü'l-Emâlî*"si, *SÜİFD*, sayı: 5, s. 261-308. Ayrıca *Emâlî Kasidesi*, 2001'de Prof. Dr. M. Sait Yazıcıoğlu danışmanlığında, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne bağlı olarak Yulduz Musahanov tarafından "*Oşî ve Emâlî Kasidesi*" adıyla yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. Adı geçen tez, YÖK Tez Merkezi'nde 100124 numarada kayıtlıdır.

51 Arapça, Farsça şerhleri ile Türkçe tercümelemleri hakkında geniş bilgi için bkz. Özbek, *a.g.ma.*, s. 270-276.

52 Yazma ve matbû nüshaları için bkz. Özbek, *a.g.ma.*, s. 277-293; Brockelmann, *GAL*, S I, 764. Ayrıca *Emâlî*'nin *Lâmiyye-i Kelâmiyye* adıyla bir Türkçe tercümesinin tanıtımı için bkz. Kemâl Edîb Kürkçüoğlu, "*Lâmiyye-i Kelâmiyye*", *AÜİFD*, cilt: 3, sayı: I-II, s. 1-21.

53 Öncü muhaddisler hakkındaki değerlendirme için bkz. Yardım, *Şihâb'ül-Ahbâr Tercümesi*, s. 9-10.

değerinin izlendiği bir nevi pratik görevini ifâ etmiştir. Eser, derleme bir hadîs mecmûası olduğundan, hadîslerinin sıhhati problemi araştırmanın sınırlarına dâhil edilmemiştir. Nitekim, **Ali Yardım**, *Şerh ve Derlemecilik Devri Eserlerinin Müşterek Özellikleri*'ni anlattığı bahiste : **“Derleme sonucu elde edilen hadîs mecmûalarının ihtivâ ettikleri hadîsler üzerinde, bir “sıhhat derecesi” çalışması mümkün olmamaktadır. Zîrâ bu eserlerde, rivâyetin sıhhatini tesbîte esâs olan râvî ve edâ şîğaları gibi unsurlar bulunmamaktadır”**⁵⁴ demekle, bu hususa dikkatleri çekmektedir. Nitekim hicrî ilk üç asırda, genellikle bütün ilim dallarında kitap adları gösterişsiz ve kısadır. “Esâsen bu dönemin eserleri, genellikle grup isimleriyle adlandırılmışlardır. Bu grup isimlerinin (musannaf, sünen, cami) verildiği eserlere ileriki asırlarda pek rastlanmamaktadır. Tasnîf devrinden sonraki eserlerin ismi ise, müşterek özellik taşıyanlarında bile, böyle grup isimleriyle adlandırılmamışlardır. Bu ikinci dönem eser isimlerinin; uzun, iki şıklı ve her şikkın birbiriyle kâfiyeli oldukları dikkati çekmektedir. (...). Bu simetrik isimler, gösterişli oluşları yanında, kulağa hoş gelen âhenk ve şiirselliği ile de İslâmî literatüre ayrı bir çeşni kazandırmışlardır”⁵⁵. Adlara kadar varan bu zenginlik, kimi zaman içeriğinin zayıflamasının bir işâreti gibi gözükse/gösterilse de, derlemecilik devri eserlerinin ayırt edici özelliği olmuştur. *Nisâbü'l- Ahbâr li-Tezkiret'il-Ahyâr* da, adının simetrik, kafiye ve uzun olması yönüyle derlemecilik devri eserlerinin bu özelliğini taşımaktadır.

Şu ana dek ulaştığımız *Nisâb* nüshalarında, eserin adı farklı şekillerde geçmektedir⁽⁵⁶⁾. Nihâyetinde kitabın adı, biyo-bibliyografik kaynaklar ve kütüphanelerdeki *Nisâb* yazmalarındaki sebeb-i teliflerinde, “نصاب الأخبار لتذكرة الأخبار” olarak tesbît edilmiştir. Yeni Cami 1183 numaralı *Nisâb* nüshasının mukaddimesinde “كتاب نصاب الأخبار لتذكرة الأخبار” şeklindedir⁽⁵⁷⁾. Eserin Karaçelebizâde 74 demirbaş numaralı nüshasında da aynı şekilde imlâ edilmiştir⁽⁵⁸⁾ ki, bu nüsha, bulabildiğimiz en eski istinsâh târihli nüshadır. Kimi nüshalarda ‘الأخبار’ ve ‘الأخبار’ kelimeleri, harflerinin benzerliğinden dolayı yanlış yazılmışlardır⁽⁵⁹⁾. Meselâ, Hâlet Efendi nüshası varak 4^a’da eserin adı, ‘*Nisâbü'l-Ahbâr li-Tezkâr'il-Ahyâr*’ şeklinde imlâ edilmiştir. **Üşî**, *Nisâbü'l-Ahbâr*’ı kaleme alma sebebini ve ona bu adı vermesini şu şekilde îzah eder : “Ben, bu eseri, daha evvel Gurer’ül-Ahbâr ve Dürer’ül-Eş’âr adıyla derlediğim

54 Ali Yardım, *Hadîs II*, s. 121-122.

55 A.mlf., a.g.e., s. 102-103.

56 Berlin’deki Königlich-Bibliothek’teki Arapça yazmalar bölümünde yer alan bu iki nüsha, **W. Ahlwardt** tarafından *Die Handschriften-Verzeichnisse der Königlich-Bibliothek* adlı katalogta tanıtılmıştır. Eserin adı نصاب الأخبار و تذكرة الأخبار olarak verilmiştir. Burada, eserin غر الأخبار و در الأضرع غر الأخبار adlı hadîs kitabından, müellifin 1000 kadar hadîsi 10’ar 10’ar 100 bâbda olmak üzere konularına göre düzenleyerek ihtisâr ettiği anlatılır. Varak numaraları verilmek sûretiyle kitabın bâb başlıkları sıralanır. Ayrıca, Ahlwardt, eserin Nebî b. Hıdır tarafından 900/1397’de istinsâh edildiğini ferağ kaydından tesbit eder. Burada, o, her iki nüshayı tanıtır. İkinci nüshada da eserin adı نصاب الأخبار و تذكرة الأخبار şeklinde kaydedildiği görülür. Geniş bilgi bkz. a.g.e., II, (1889 yılı) nu: 1300-1302, ss. 125-126.

57 *Nisâb*, Süleymâniye Ktp. / Yeni Câmî Bölümü, vr. 4^a.

58 Bkz. a.g. yazma, varak nu: 4^b.

59 Meselâ, Hasan Hüsnü Paşa [dem. nu:187] nüshası varak 1^a’da eserin ismi “*Kitâb’ül-Ahbâr li-Tezkiret'il-Ahyâr*” şeklinde yazılmıştır.

hadîs mecmûamdan, Peygamber-i Zîşân Efendimizin ‘âli cennetlere götüren gözde sözlerinden gönül çelici ve göz alıcı 1000 sahîh hadîsi talebelere kolaylık, onları yazanlara da rahatlık sağlasın diye seçip kısaltarak aldım; ve her bâb’a, 10’ar hadîs koydum; ve kitabı, ‘Nisâbü’l-Ahbâr li-Tezkiret’il-Ahyâr’ diye isimlendirdim”.

[هذا ما اختصرته من كتاب غُرر الأخبار و دُرر الأشعار الذي سبق مَنِيَّ جمعه و تصنيفه و نظمه و تأليفه في عيون الألفاظ الشريفة النبوية الهادية الى مراتب جنات عالية على حسب ما تمتته الخواطر و استحسنته النواظر مقتصراً على إيراد ألف حديث صحيح مودعاً كلَّ عشر منها في ضمن باب مليح تسهيلاً للسبيل على الطالبين و تخفيفاً للمؤنة على الكاتبين و سميته كتاب نصاب الأخبار لتذكرة الأخيار .]

Üşî’nin söz konusu ettiği “*Gurer’ül-Ahbâr ve Dürer’ül-Eş’âr*” adlı hadîs derlemesi, maalesef günümüze kadar gelememiştir. Üşî, şâyet Nisâb’a aldığı 1000 hadîsi *Gurer*’den derlemişse, o takdirde, söz konusu bu kayıp eser daha hacimli olsa gerektir⁽⁶⁰⁾. Hattâ, bu eserin içinde yer alan kimi hadîslerin de senedli olduğu bile düşünülebilir. Zirâ “*ihtisar ettiğim*” ifâdesinden bu sonuç çıkarılabilir. Üşî’nin 15 kaynaklı 1000 hadîsten müteşekkil Nisâb’ını *Gurer*’den ihtisâr etmesi, *Gurer*’in kaynakları problemini beraberinde getirir. Kanâatimize göre, *Gurer*’in kaynakları, Nisâb’da olduğu gibi 15’le sınırlı değildir. *Gurer* ve benzeri pek çok eser, maalesef bu şekilde, günümüzde hâlâ meçhuller arasında durmaktadır. Târih kitaplarından okuduğumuz efsane nevinden kitapların âkıbetiyle ilgili ürkütücü hikâyeler, bize, târihin yazılı mirası olan kitapların başına neler geldiğini ızdırapla fısıldamaktadır (...).

Eserin ismi olan Nisâb’ın etimolojik incelemesinde;

1. “Nisâb” [نصاب] kelimesi, “nusb” [النصب] kelimesinin çoğuludur⁽⁶¹⁾. Meselâ, “*Güneşin nisâb’i, batmasıdır*” [نصاب الشمس معيها]⁽⁶²⁾. Yine, “*her bir şeyin nisâb’i demek: kaynağı ve kendine döneceği ilk kökeni demektir*” [نصاب كل شيء: أصله و مرجعه الذي يرجع إليه]⁽⁶³⁾. Buna göre, Üşî, eserine Nisâbü’l-Ahbâr li-Tezkiret’il-Ahyâr “*Hayırluların Hâtırası İçin Aslına Uygun Haberler*” adını vermekle: 1. Sihatli haberlerden eseri meydana getirdiğine, 2. Ders halkalarında hadis aldığı hocalarının anısına, onlardan okuduğu 15 kitaptan hadîsler vererek işâret etmiş olabilir. 2. Ayrıca “nusb”un dikili taş anlamı da vardır. Bunlar, putlara adanacak kurbanların üzerinde kesildikleri taşlardır⁽⁶⁴⁾. 3. Üşî’nin sıralamada Nisâb’ın ikinci kaynağı⁽⁶⁵⁾ olan Kuzâî’nin Şihâb’ül-Ahbâr adlı eserinin ismine uygun bir ismi tercih etmiş olabilir. Gerçekten de, Nisâb ve Şihâb kelimeleri, hem akustik hem de kelime musıkîsi açısından birbirine yakındırlar. Ardından isme, “*el-ahbâr*”ın da eklenmesi bu fikre daha da güç katmaktadır. 4. Son olarak, İbn Fâris’in *Muc’emu Mekâyîs’il-Lüga*’sından⁽⁶⁶⁾ nasb kelimesini kısmî tasarruflarda bulunarak vermek istiyoruz: “...*Nasb*; bir şeyin hedefine *sahîh* bir şekilde

60 Gerçi, Kâtib Çelebi, *Keşf*, II, 1200’de ٥٦٩ حدود في حدود ٥٦٩ [نص في الف حديث ثم اختصره في كتاب ونجم نصاب الأخبار لتذكرة الأخيار 569 dolaylarında vefât eden Şeyh İmâm Ebû Muhammed Ali b. Osmân el-Üşî’ye âittir. O, bu eserde seçtiği 1000 kadar hadîsi topladı, sonra da onları kısaltarak Nisâbü’l-Ahbâr li-Tezkiret’il-Ahyâr diye isimlendirdi” dese de, biz, bu eserin daha hacimli olduğunu düşünüyoruz. Zira Üşî, Nisâb’ı, talebeler ve kâtibler kolay okuyup yazsınlar diye, *Gurer*’den seçmek sûretıyla derlemiştir.

61 Halîl b. Ahmed, *Kitâb’ül-Ayn*, II, 799.

62 *A.g.e.*, aynı yer.

63 *A.g.e.*, aynı yer.

64 Se’âlibî, *Fıkh’ül-Lüga*, s. 248.

65 Üşî, 1000 hadîsin 223 tanesini yâni % 22.3’ünü Şihâb’dan almıştır.

66 İbn Fâris, *Muc’emu Mekâyîs’il-Lüga*, V, 333.

ulaşmasına işâret eder: Meselâ; **'Ok hedefini buldu'** (نصبت الرمح) [tam on ikiden vurdu] kullanımı bunun delilidir. (...). Yine bir şeyin bir şeye ulaşması anlamında kullanılır (نصاب بلغ المال) (الشئى نصله إليه يرفع). (...). Bir de, **nisâb**, zekât vermeye hazır hâle gelen mal için kullanılır (النصاب الذي تجب فيه الزكاة). Bu bilgilere göre, *Nisâbü'l-Ahbâr*, isâbetli ve sahîh haberler, yeterli derecede seçilmiş ve olgunlaşmış doğru sözleri ihtivâ ettiğinden, **Üşî**, eserine bu ismi vermiş olabilir, diyoruz.

Derlemecilik devrinin bu zaman diliminde, alfabetik kaynak kullanma metodu - yapılan araştırmalar çerçevesinde-, sâdece *Nisâbü'l-Ahbâr*'da rastladığımız bir özelliktir. **Üşî**, bu eserini oluştururken kullandığı 15 kaynağı, sistemli bir şekilde, alfabetik olarak kullanmayı tercih etmiştir. Eserini 100 konuya ayıran **Üşî**, her bir konu başlığına 10'ar hadîs seçerek, toplam 1000 hadîs kullanmıştır. Daha önce kaleme aldığı eseri **"Gurer'ül-Ahbâr ve Dürer'ül-Eş'âr"** adlı hacimli hadîs mecmûasındaki hadîslerin en ilgi çekici ve can alıcı olanlarını almak sûretiyle, bir anlamda bu eserin muhtasarını oluşturmuştur. **Üşî**, *Nisâb*'ın sebep-i te'lif kısmında, eserini oluştururken kullandığı kaynaklara rumuzlar verdiğini ve bu rumuzları da aldığı hadîslerin baş kısmına getirerek kaynakları belirttiğini ifade eder⁽⁶⁷⁾. Bu metod, hadîslerin başında sened verme fikrinin, yerini kaynak göstermeye bıraktığı bir uygulamanın ilk örnekleri arasında sayılır. Modern kaynak gösterme metodlarında bile, bu eser adı kısaltmalarına rastlamamız mümkündür. Mesela *Geschichte der Arabischen Litteratur* (Brockelmann) yerine *GAL, Geschichte des Arabischen Schrifttums* (Sezgin) yerine *GAS* vb. kısaltmalarının kullanılmasını, **Üşî**'nin kaynaklarının isimlerini harflerle göstermesine benzetmek mümkündür. Bu tür uygulamalara, genelde zaman kaybını önleme, uzun eserlerin adını tekrar be-tekrar verme zahmetinden kurtulma amacıyla başvurulur. Modern kitap ve makâle formunda **"kısaltmalar"** başlığı altında kısaltması yapılacak eserlerin tam künyesi verilir ve ardından eser içinde geçen yerlerde sâdece o kısaltmalar geçer. Hattâ zaman zaman eser içerisinde bir kavramın bile kısaltmasının yapılmasına rastlamak mümkündür. **Üşî**'nin de, hadîslerin senedlerini hafzetmesini ve hadîs aldığı kaynakları da rumuzlarla göstermesini, pratik bir uygulama olarak değerlendirmek gerekir. Daha sonraki derlemecilik devri eserlerinin çoğu bu metodu eserlerinde kullanmışlardır.

Kaynakları alfabetik olarak kullanan **Üşî**, eserinde azamî bir şekilde bu uygulamaya sâdik kalmaya çalışmıştır. Aşağıdaki tabloda da görüleceği gibi, *Kitâb'ül-İknâ* " ! ", *Tenbîh* " ت "; *Câmi* " ج "; *Ravzat'ül-Ulemâ* " ر "; *Şihâb'ül-Ahbâr* " ش "; *Sahîh-i Buhârî* " ص "; *Tabakât* " ط "; *Uyûn'ül-Mecâlis* " ع "; *Garîbu Ebî 'Ubeyd* " غ "; *Firdevs'ül-Ahbâr* " ف "; *Kenz'ül-Ahbâr* " ك "; *el-Lü'lü'yyât* " ل "; *Müsnedü Enes* " م "; *Nütef* " ن "; *Yevâkit* " ي " harfleri ile gösterilmiştir⁽⁶⁸⁾.

67 *Nisâbü'l-Ahbâr* (K), 4^a.

68 **Üşî**, *Nisâb*'da bu metodunu şöyle açıklar:

[اعلم ! أعلام الحروف التي وضعت على صدر الأحاديث: « ا » علامة آته من كتاب الإفحاح ؛ « ت » علامة آته من كتاب التبييه ؛ « ج » علامة آته من جامع أبي عيسى الترمذي ؛ « د » علامة آته من روضة العلماء ؛ « هـ » علامة آته من شهاب الأخبار ؛ « ص » علامة آته من صحيح البخاري ؛ « ط » علامة آته من طبقات القاضي الطوسي ؛ « ع » علامة آته من عيون المجالس ؛ « غ » علامة آته من غريب أبي عبيد ؛ « ف » علامة آته من فردوس الأخبار ؛ « ك » علامة آته من كنز الأخبار ؛ « ل » علامة آته من كتاب اللؤلؤيات ؛ « م » علامة آته ما يعد من مسند أنس بن مالك رضي الله عنه ؛ « ن » علامة آته ما يعد من نكت أبي بكر الواسطي ؛ « ي » علامة آته ما يعد من كتاب الواقيت فيه أسانيد الكتب التي استخرجت منها الأحاديث بكتاب « نصاب الأخبار » .]

ص	ش	س	ز	ر	ذ	د	ح	ح	ج	ش	ت	ب	ا
ي	هـ	و	ن	م	ل	ك	ق	ف	غ	ع	ظ	ط	ض

Bâblandırma sistemine gelince; **Üşî**, *Nisâb*'ı 100 konuya ayırmıştır ve her konu başlığının altına 10'ar hadîs yerleştirmiştir. Çoğunluğu ahlâk içerikli olan bu konular (bâblar), umûmiyetle bir mecliste ya da oturumda okunacak türden 10 kısa hadîsten meydana gelmektedirler. Bu anlamda, her konuda 10'ar hadîs getirme çabası, **Üşî**'nin konulara göre hadîs sayısına sınırlama getirmek ya da şekil ve muhtevâ açısından daha pratik davranmak isteğine hamledilebilir.

Nisâbü'l-Ahbâr'ın Konu Başlıkları

باب ۱ في الله تعالى وسعة رحمته	باب ۲ في فضل كلمة الشَّهادة	باب ۳ ما جاء في ذكر الله تعالى
باب ۴ في الخوف	باب ۵ في المحيَّة والإجتهااد	باب ۶ في الزَّهد والورع
باب ۷ في الرياء والإخلاص	باب ۸ في الأنبياء عليهم السلام	باب ۹ في نبينا عليه السلام
باب ۱۰ في شرف الصلوة على النَّبيِّ	باب ۱۱ في شفاعة النَّبيِّ عليه السلام	باب ۱۲ في الصحابة رضي الله عنهم
باب ۱۳ في أزواج النَّبيِّ وأولاده	باب ۱۴ في الأخبار من العرب	باب ۱۵ في فضل هذه الأُمَّة
باب ۱۶ في القرآن	باب ۱۷ في الأخبار	باب ۱۸ في الإفتاء والتذكير
باب ۱۹ في العلم	باب ۲۰ في العلماء	باب ۲۱ في مذلة الجهل
باب ۲۲ في العلماء السوء	باب ۲۳ في علم النَّجوم	باب ۲۴ في علم التَّعبير والرؤية
باب ۲۵ في الطَّب	باب ۲۶ في الكتابة	باب ۲۷ في الشَّعر
باب ۲۸ في قضاء الحاجة المعتادة	باب ۲۹ في الوضوء والإغتسال	باب ۳۰ في الأذان
باب ۳۱ في المسجد	باب ۳۲ في الصَّلوات المكتوبة	باب ۳۳ في السنن والتطوعات
باب ۳۴ في صيام رجب	باب ۳۵ في صيام شعبان	باب ۳۶ في رمضان
باب ۳۷ في صوم التَّطوع	باب ۳۸ في الرِّكاة والصدقة	باب ۳۹ في الحج
باب ۴۰ في الجهاد	باب ۴۱ في التَّكاح	باب ۴۲ في الزِّنا والتَّظنر في الحرم
باب ۴۳ في الكسب والزِّنا	باب ۴۴ في الشَّرَب	باب ۴۵ في القمار
باب ۴۶ في اليمين الفاجرة	باب ۴۷ في الغيبة والتَّميمة	باب ۴۸ في إصلاح ذات البين
باب ۴۹ في الرِّق والمدارات	باب ۵۰ في برِّ الوالدين	باب ۵۱ في الأولاد
باب ۵۲ في الأزواج	باب ۵۳ في صلة الرِّحم	باب ۵۴ في الإحسان إلى الخدم
باب ۵۵ في الجيران	باب ۵۶ في المساكين	باب ۵۷ في إسطناع المعروف
باب ۵۸ في الضيافة	باب ۵۹ في السقي والإطعام	باب ۶۰ في المأكولات
باب ۶۱ في آداب الأكل	باب ۶۲ في اللباس	باب ۶۳ في البناء والغرس
باب ۶۴ في العزلة والعافية	باب ۶۵ في السفر	باب ۶۶ في القناعة والرِّزق
باب ۶۷ في الحرص والطمع	باب ۶۸ في التَّوكل والإنقطاع	باب ۶۹ في التدبير والتصيحة
باب ۷۰ في حفظ اللسان	باب ۷۱ في العداوة والنسب	باب ۷۲ في الصدق والكذب

(Bilesin! hadîslerin baş kısmına koyduğum hece harfleri: "ا" *Kitâb'ül-İknâ'yı*, "ت" *Tenbîh'i*, "ج" *Câmi'i*, "ع" *Tabakât'ı*, "ص" *Sahîh-i Buhârî'yi*, "ش" *Şihâb'ül-Ahbâr'ı*, "ر" *Ravzat'ül-Ulemâ'yı*, "ذ" *Uyûn'ül-Mecâlîs'i*, "د" *Garîbu Ebî 'Ubeyd'i*, "ح" *Firdevs'ül-Ahbâr'ı*, "ق" *Kenz'ül-Ahbâr'ı*, "ف" *el-Lü'lü'yyât'ı*, "غ" *Müsnedü Enes'i*, "ع" *Nütefi*, "ظ" *Yevâkî't'i* göstermektedir).

باب ٧٣ في العقل	باب ٧٤ في الحلم والعفو	باب ٧٥ في التواضع والتكبر
باب ٧٦ في الجود والمروءة	باب ٧٧ في البخل	باب ٧٨ في الحياء
باب ٧٩ في الأمانة	باب ٨٠ في الحسد	باب ٨١ في الترحم على الخلق
باب ٨٢ في حسن الخلق	باب ٨٣ في الصبر	باب ٨٤ في الشكر
باب ٨٥ في الفقر والغناء	باب ٨٦ في الإنتظار المديون	باب ٨٧ في الدنيا
باب ٨٨ في المال	باب ٨٩ في العدل	باب ٩٠ في الظلم
باب ٩١ في الدعاء	باب ٩٢ في التوبة والإستغفار	باب ٩٣ في السنة والبدعة
باب ٩٤ في فضل السلام	باب ٩٥ في الأمر بالمعروف	باب ٩٦ في الشيخ والشاب
باب ٩٧ في المرض والعيادة	باب ٩٨ في الموت وتشيع الجنائز	باب ٩٩ في الجنة والنار
باب ١٠٠ في شرف الأزمان		

NİSÂB'IN YAZILMASINA TESİR EDEN ETKENLER

Klâsik dönemde müellifler eseri kaleme almalarının sebebini, genelde ilk sayfalarda verirler. Benzer şekilde **Ûşî** de, *Nisâb*'ı kaleme alma sebebini burada açıklar. Şimdi, sebeb-i teliften hareketle *Nisâb*'ın yazılmasına sebep olan âmilleri sıralayalım: a) Daha önce kaleme aldığı *Gurer'ül-Ahbâr ve Dürer'ül-Eş'âr* adlı hadis mecmûasını, hacimli ve istifâdesi zor bir eser olarak görmesi, b) İçinde bulunan bilgileri (hadisleri) seçerek halkın anlayabileceği hâle getirip, eserin daha rahat okunmasını sağlamak istemesi, c) Medreselerin müessese hâline geldiği bir dönemde talebelerin rahat bir şekilde mütâlâa edebilecekleri bir ders ve el kitabı hâline dönüştürme isteği, d) Hadîsleri yazan hattat, zanaatkâr vb. sanat erbâbını, büyük hacimli hadis mecmûalarından hadis seçme zorluğundan kurtarma düşüncesi, e) Toplumun gereksinim duyduğu önemli 100 konuyu, her konuda 10'ar hadîs getirerek onu okuyanları bilgilendirme amacı, f) Temel hadîs mecmûalarına ulaşma imkânı bulamayanları hadislerle buluşturma çabası, g) Muhîtindeki insanlardan *Gurer*'i kısaltma ya da üslûbu daha rahat bir hadis derlemesi yazması yönündeki teşvikleri.

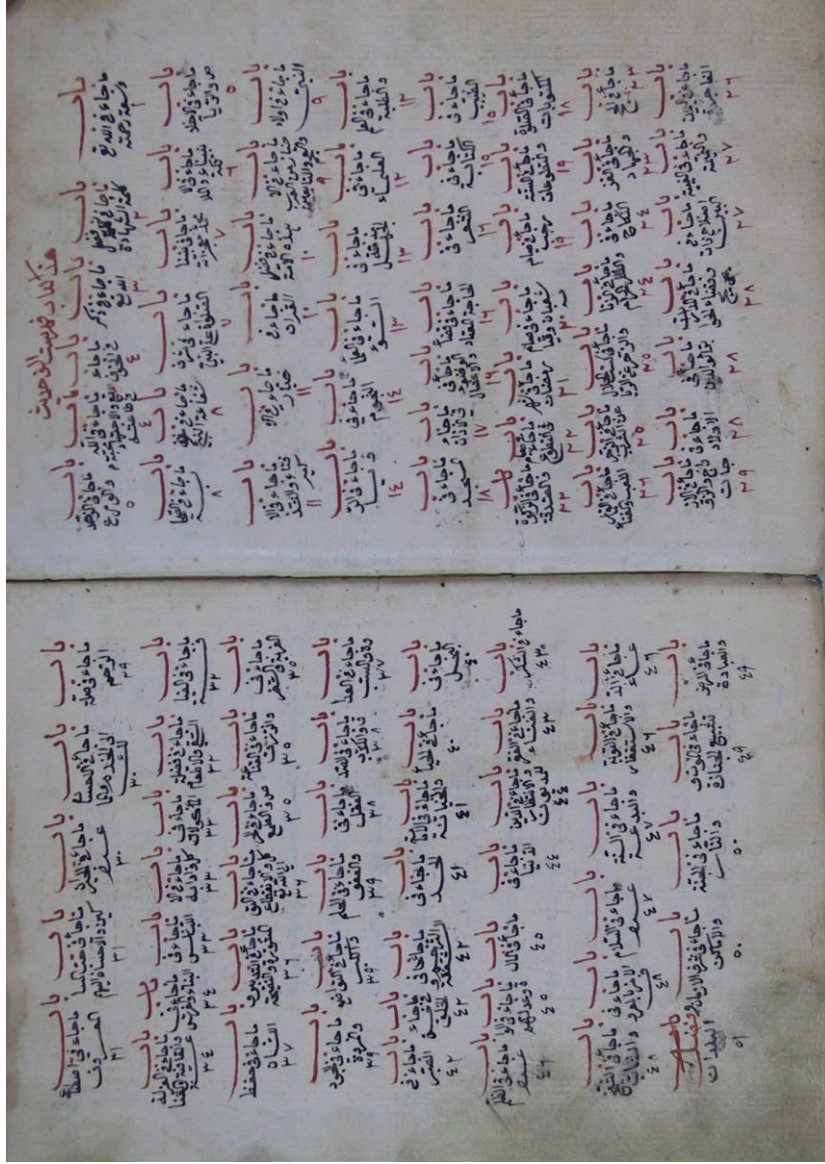
Yukarıda kısaca saydığımız daha pek çok etken bu eser ve türdeki eserlerin kaleme alınmasına sebep teşkil edebilir. Gerçekten de, toplumun her kesimi tarafından okunamayan ciddî ve ağır eserler, bu tür derlemeler sâyesinde, bilgi düzeyi en alt seviyedekilere kadar ulaştırılmakta ve böylelikle bilgi dönüşümü sağlanmaktadır.

Nisâbü'l-Ahbâr'ın 15 Kaynağının 100 Bâbda Hadîs Sayılarının Dağılımı

Bab	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	XIII	XIV	XV
1		3			3		1	3			1				
2		3		4		1		1							
3		8					1						1		
4				1	2		1	1				1	2		1
5		1		1	4	2						2			
6		1			7							1	1		
7		2			2	1						4	2		
8			4		2					3			1		
9	2		2		6										
10		4		5											1
11			1	4	1								3		
12	1		9												
13	2		8												
14	2		8												
15					7								2	2	
16	2	2			3				1					2	
17														10	
18					2	*	*				2	2		1	1
19	1	3		1	2						1			2	1
20	1	4			1			1			1				2
21	1	1			3					1	1		3		
22	2	3			3							2			
23	2		1			1			1	1				4	
24	4					3								3	
25						1				2			1	6	
26			1	1	3					2	1			2	
27	1		1		1				1					5	
28														10	
29														14	
30	1			4	2									2	1
31	2	1			2	1								5	
32		2		1	1				1		1			5	
33	2													8	
34	3	1		5										1	
35	3			1										5	1
36	1	2		2										4	1
37	1	4	1		1			1						2	
38	3	1	2		3										
39		1	3		1						3			1	1
40		1			3	2					1			3	
41	3				2	1			1				1	2	
42	3				4								1	2	
43					3	2					1	1	1	1	1
44	2	1			2	1					1			3	
45	5				1						1			4	
46	1		4		2									3	
47	4	1			1				1			1			2
48	2	7												2	
49	6				3									1	
50	4	1				1								3	

«Али бин Осмон ал-Ошӣй» атгуу эл аралык симпозиумдун илимий макалалары

51	6		1		1						1			1	
52	5				3						1			1	
53	2	1	1		5					1					
54	1	2	2		2							3			
55	3	2		2	2						1			1	
56	2				1			2		2	1			2	
57	1		1		3	1					1	2		1	
58	1		1		2						2			4	
59	1				1									7	
60														11	
61	1				2						1	2		4	
62			2		1	2			1	1				3	
63			1		2							3		4	
64		1	1		5					1		1		1	
65		1			4				1		2			2	
66					8							1		1	
67	3	1			2									2	1
68	1		1		1							2		3	1
69	1	1			4									4	
70	2				3									5	
71	2		1		2						1	1		2	1
72	2	1	1		3	1								2	
73		3			3							1	2	1	
74	3	1	1		2							1	1		1
75	2		1	2	3	1			1						
76	3	2			4	1									
77	1	2			2							1	1	2	
78		5			6										
79			1		9										
80	2	1			1				1			2		2	1
81														10	
82	2	1			2									3	1
83	1			1	4									4	
84			2		5				1					2	
85	3		1		1					3		2			1
86					6				1					3	
87	1	2			2							1		4	
88	1	1	2		4							1		1	
89	1				5	1				1				1	1
90	1	1			4							1		3	
91	1		2		2		1	1					1	1	
92	5				2		1	1					1	1	
93		1												8	
94			1		3		1		1		1			3	
95	2				2		1	1	1					2	1
96	5				5										
97	2				4	1							1	2	
98	1	2			2	1							1	2	
99	1	1				1				1				5	1
100			1	2				1				1	1	2	1

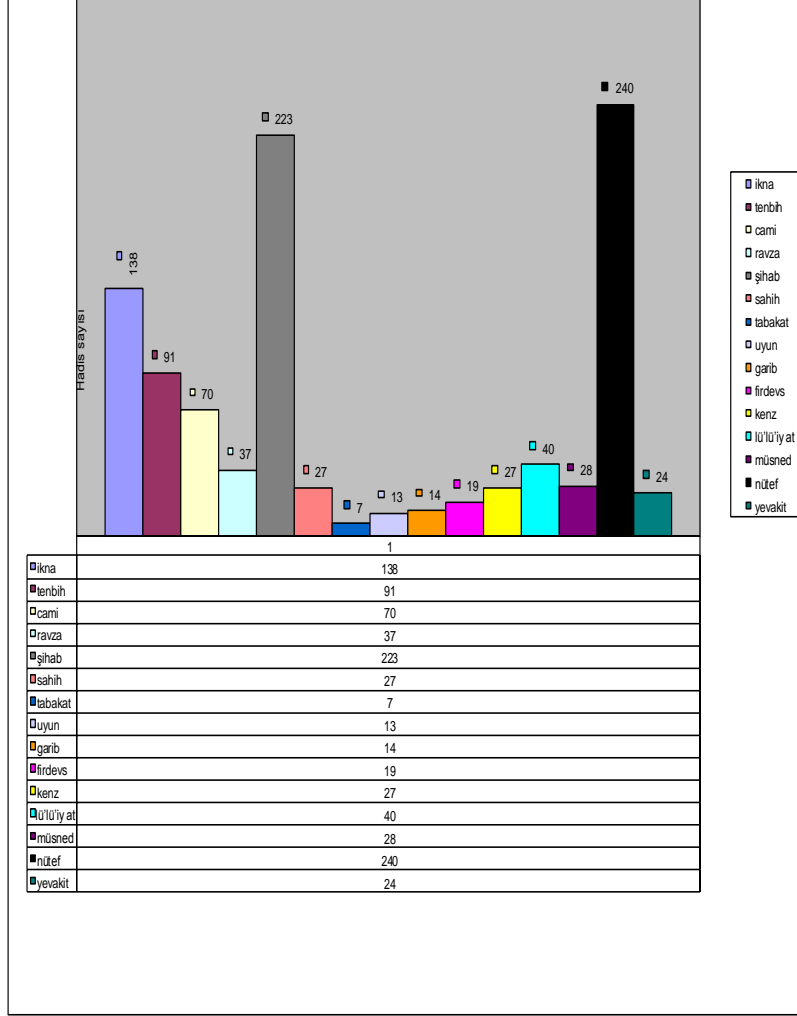
Fotoğraf: Nisâbü'l-Ahbâr, Süleymânîye Kütübhânesi/ Hasan Hüsnü Paşa 187 100
Bab'a göre Konu Fihristi.

Nisâb'ta Kullanan Hadislerin Kaynaklarına Göre Sıralı Dağılımı Tablosu⁶⁹

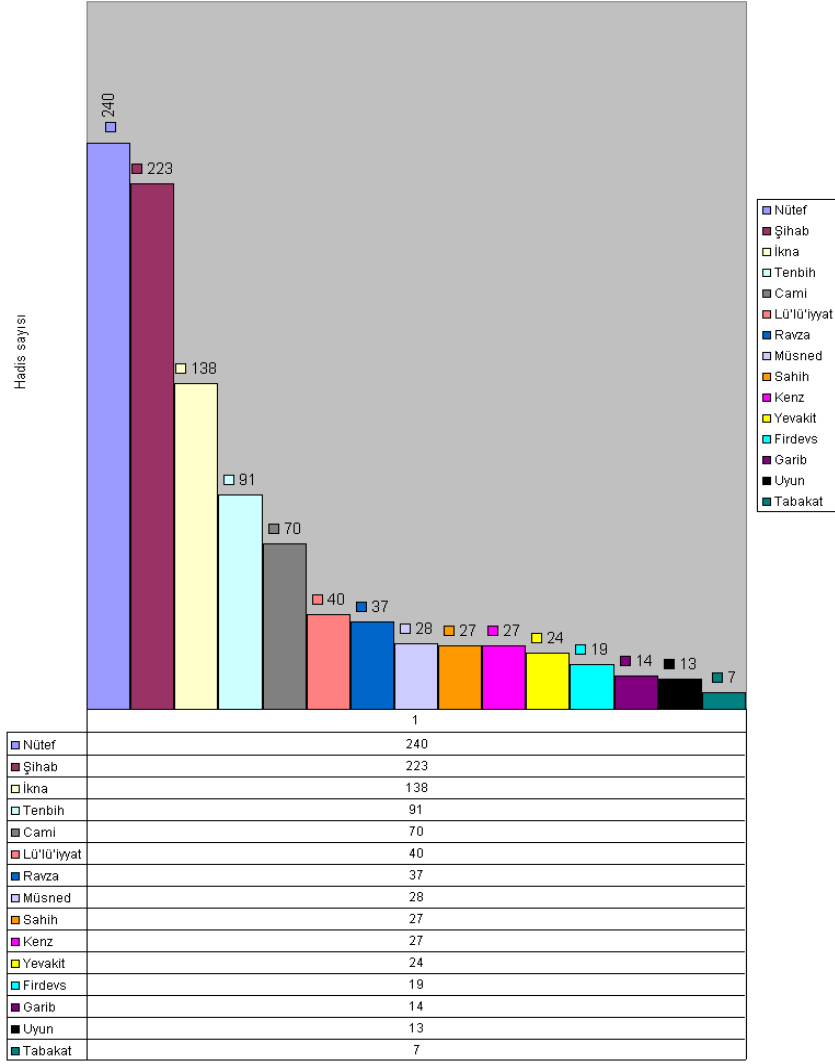
Tertîbî Hadîs Sayısı Dağılımı		En Çok Kullanılana Göre Dağılım	
I (أ)	138	XIV (ن)	240
II (ت)	91	V (ش)	223
III (ج)	70	I (أ)	138
IV (ر)	37	II (ت)	91
V (ش)	223	III (ج)	70
VI (ص)	27	XII (ل)	40
VII (ط)	7	IV (ر)	37
VIII (ع)	13	XIII (م)	28
IX (غ)	14	VI (ص)	27
X (ف)	19	XI (ك)	27
XI (ك)	27	XV (ي)	24
XII (ل)	40	X (ف)	19
XIII (م)	28	IX (غ)	14
XIV (ن)	240	VIII (ع)	13
XV (ي)	24	VII (ط)	7

69 **Kısaltmalar:** I (أ) : Kitâb'ül-İknâ', II (ت) : Kitâb'üt-Tenbîh'il-Gâfilîn, III (ج) : Câmî'u Ebî 'İsâ et-Tirmizî, IV (ر) : Kitâb'ür-Ravzat'il-'Ulemâ, V (ش) : Şihâb'ül-Ahbâr, VI (ص) : Şahîh'ül-Buhârî, VII (ط) : Kitâbü Tabakât'il-Kâdı et-Tûsî, VIII (ع) : Kitâbü 'Uyûn'il-Mecâlis; IX (غ) : Kitâbü Garîbi Ebî 'Ubeyd, X (ف) : Firdevs'ül-Ahbâr, XI (ك) : Kenz'ül-Ahbâr; XII (ل) : Kitâb'ül-Lü'li'yyât, XIII (م) : Müsnedü Enes, XIV (ن) : Nütef'ül-Vâstî, XV (ي) : Kitâb'ül-Yevâkit .

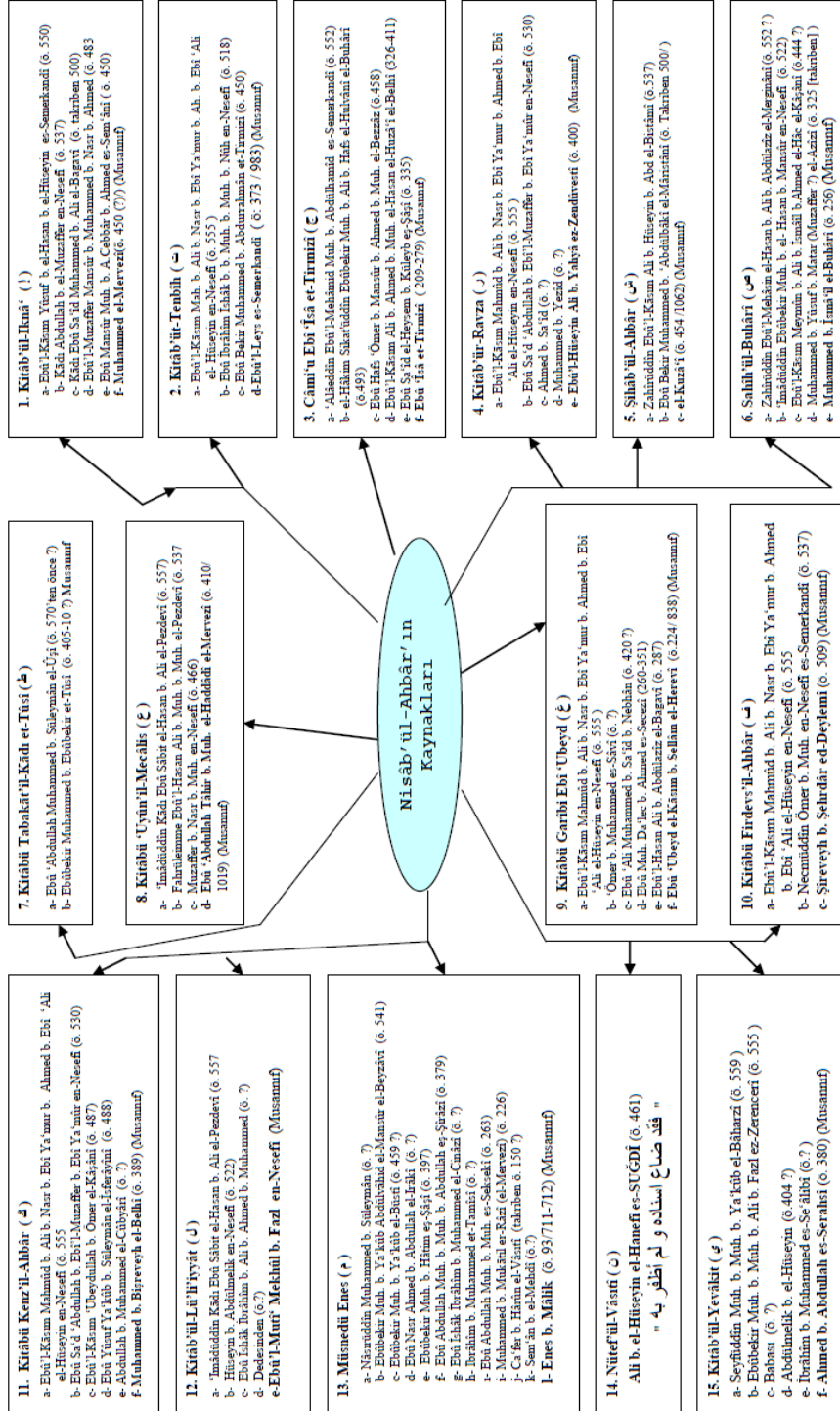
Hadislerin Kaynaklarına Göre Sıralı Dağılımı Grafiği

En Çok Rivayet Alınan Kaynağa Göre Dağılım Grafiği

Nisâbü'l-Ahbâr'ın Kaynakları

NĪSĀBŪ'L-AHBĀR'IN K A Y N A K L A R I

İslam klâsik bilim geleneğinde bir eseri onun yazarından dinlemek (semâ') ve bu yolla şeyhin iznini de (icâzet) alarak rivâyet etmek, bilimsel bir yöntemdir. Hicrî IV. asırdan sonra bilgiyi şifahî (sözlü/sözel) rivâyet etme geleneği, medreselerin/ekollerin/okulların ve kurumsallaşmanın baş göstermesiyle birlikte, bu yöntem artık bilginin aktarılmasında şahıstan rivayet yerini kitap(tan) rivâyet(in)e bırakmıştır. Şifahî rivâyet geleneğinin bu tadrîcî düşüüşü, **'ilmî isnâd'** diyebileceğimiz bir metodu tabîî bir sonuç olarak ortaya çıkarmıştır. Bir çok kişi, bu metodla yaygınlaşan ve şöhet bulan bir kitabın rivâyet hakkını almak gâyesiyle ya şahıslara ya da medrese ve dârülhadîslere akın etmeye başladı⁷⁰. Hicrî ilk üç asırda bilginin değeri açısından isnâd önem arzettiğinden, bilginler sâdece yazılı bilgiye değil, hâfızayla birlikte yazıyla da kayıd altına alınan bilgilere îtibar etmeye başladı⁷¹. Kendilerine ulaşan ilmî emâneti doğru bir şekilde sonraki nesillere aktarma çabası, bilginleri, pseudo- yazar ve eserlerin türememesi adına kitapların naklinde de isnâd aramaya sevkettiştir. Hadîslerin şifâhî yolla rivâyetinin, genellikle *Kütüb-i Site* te'lif edildikten sonra yavaş yavaş önemini yitirdiği kabul edilir. Antik zamanlarda yazılı rivâyetin sözlü rivâyete ve sözel aktarılan bilgiye kıyasla daha değerli olmadığı hatta değerinin tartışıldığı bilinen bir gerçekliktir. **Zehebî**, mütekaddimûn ile müteahhirûn arasındaki sınırı, hicrî 300 olarak tayin eder ki, ona göre bu târihten sonra şifahî rivâyetle bilinen râvîlere değil, kitapların nakline önem veren muhaddislere itimâd edildiğini söyler⁷². İslâm bilim geleneğinin vazgeçilmez esaslarından biri olan bu bilimsel gelenek ve metodoloji, modern anlamda referans mesâbesindeki bilgiyi kimden aldığını gösteren kayıdlar olup⁷³, bunlar, hem müellifin bilimsel geçmişini, hem de eserin tedâvülünü gösterme açısından son derece önemlidirler. Bu kayıdların çok çeşitleri olmakla beraber, bizi burada ilgilendiren, eserin mukaddimesinde yer alan semâ ve rivâyet kaydı olacaktır. Bir anlamda **"kaynak ve araştırmalar"** bahsi yerine geçen bu kısım, aynı zamanda müellifin hangi kitapları kimlerden okuduğunu gösteren kayıdlardır. **Ūşî**'nin ilmî kişiliği ve kimlerden ders okuduğunu, ilim için seyâhet ettiği (rihle fî talebi'l-ilm) muhtemel merkezleri, kitabın isnadını oluşturan semâ' ve rivâyet kaydından hareketle ancak tesbit edebiliyoruz. Sözelimi **Ūşî**, *Nisâb'*ı kaleme alırken; **1. el-İknâ' fî'l-Hadîs**: Muhammed b. Ahmed el-Mervezî, **2. Tenbîh'ül-Gâfilîn**: Ebû'l-Leys es-Semerkandî, **3. el-Câmi'us-Sahîh**: Ebû 'İsâ et-Tirmizî, **4. Ravzat'ül-'Ulemâ**: Ebû'l-Hüseyn Ali b. Yahyâ el-Zendevestî, **5. Şihâb'ül-Ahbâr**: Ebû 'Abdullah Muhammed b. Selâme b. Ca'fer el-Kuzâ'î, **6. Sahîh'ül-Buhârî**: Muhammed b. İsmâ'îl el-Buhârî, **7. Tabakât**: Ebû Bekir Muhammed b. Ebî Bekir et-Tûsî, **8. 'Uyûn'ül-Mecâlis**: Tâhir b. Muhammed el-Haddâdî el-Mervezî, **9. Garîbu Ebî 'Ubeyd**: Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm el-Herevî, **10. Firdevs'ül-Ahbâr**: Şîreveyh b. Şehrdâr ed-Deylemî, **11. Kenz'ül-Ahbâr**: Muhammed b. Şîreveyh, **12. el-Lü'li'yyât**: Ebû'l-Mut'î Mekhûl b. Fazl en-Nesefî, **13. Müsnedü Enes**: Enes b. Mâlik, **14. Nütef**: Ali b. Hüseyin el-Hanefî es-Suğdî. **Ūşî**, bu eserin

70 Yazmalardaki semâ ve icâzet kayıdları hakkında geniş değerlendirmeler ve bilgi için bkz. Salâhuddîn el-Müneccid, *"İcâzet'üs-Semâ' fî'l-Mahtûtât'il-Kadîme"*, *Mecelletü Ma'hed'il-Mahtûtât'il-'Arabiyye*, cild: 1, s. 232 vd., Kâhire (Mayıs) 1955.

71 Benzer düşünce için bkz. Müneccid, *a.g.ma.*, s. 232-233.

72 Zehebî, *Mizân'ül-İ'tidâl*, I, 4.

73 Fuad Sezgin, "Kültür Dünyasının İlimler Târihindeki Yeri", *İslâmiyât*, VII /2, s. 17 vd.

isnâdının kayıp olduğunu söyler⁷⁴, **15. el-Yevâkı̄t**: Ahmed b. Abdullah es-Serahsî gibi kaynakları kullandığını söyler ve bunlardan yaptığı alıntıları da rumuz-dipnotlar vermek suretiyle sistematik bir kaynak gösterme metodunu uygulamıştır.

SONUÇ

Üşî'nin *Nisâb* adlı hadis derlemesinin rivâyet değeri, rivayetlerinin sahihliği ve/ya zayıflığı tartışmasının ötesinde, eserin sebep-i te'lifinde (yazılış amacı) ifade edilen 'toplumsal yararlılık', toplum üzerindeki etkisinin daha anlamlı bir değer eserin içindeki rivâyetlerinin sıhhatinin tesbîtiyle gerçekleşeceği hususu, akademik hadîşçilik açısından kesine yakın bir doğrudur. Ancak, herhangi bir eserin, belirli bir zaman diliminde ve bir toplumda büyük ölçüde revaçta olması, sosyal ve kültürel anlamda içindeki rivâyetlere de bir değer kazandırır⁷⁵. *Nisâb*, Hadîs ilimlerinin kriterlerine göre içindeki hadîslerin rivâyet değeri tartışmalı olsa da, bazı kayıp kaynaklardaki bir takım rivâyetleri günümüze taşıması açısından son derece önemlidir. Meselâ, kaynakları arasında yer alan **Muhammed b. Ahmed el-Mervezî'nin** (ö. 450/1058) *el-İknâ' fi'l-Hadîs* adlı eseri, bildiğimiz kadarıyla kayıplar arasında yer almaktadır⁷⁶. Ancak Üşî, söz konusu eserden 138 kadar hadîs derlemiştir ki, bu

74 Üşî, *Nisâb'ül-Ahbâr*, mukaddime, vr. 4^a.

75 "... Bütün bunlardan anlaşılmalıdır ki, hadîs/sünnet, edebiyat ve sanat, mimârî eserlerine sâdece ruhunu vermemiş, aynı zamanda onların heykelini de tezyîn etmiştir; İslâm kültüründe yalnızca inanç, hukuk, hikmet, siyâset, ahlâk olarak değil, sanat, edebiyat ve estetik olarak da tecessüm etmiştir; Müslüman birey ve toplumun yalnızca zihnini, varlık anlayışını değil, bed'î zevkini de tâyin etmiştir. Kültür mirâsımızın bel kemiği, kanı ve ruhu olmuş böyle bir fenomeni rivâyetlere sağlam ve çürük nokta-i nazarından bakan bir anlayışla kuşatmak; kültürü siyah ve beyaz renklerle okumaya çalışan bakış açısıyla analiz ve tahlil etmek kâbil değildir" (bkz. Özafşar, "Hadîs/Sünnet ve Kültür", İslâm'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri Kutlu Doğum Sempozyumu- 2001, s. 90). Açıkçası, toplumun renk cümbüşü içinde yer alan bir renk, 'silik' dahi olsa, 'renk'tir yine. Zira, kültürün yapıtaşı görevi görmüş bir unsur, -ki Kur'ân bile târîhî değerlerden âzâde değilken- görmezden gelmek, ilmî metodoloji açısından doğru olmasa gerek. Özafşar'ın da ifade ettiği gibi, kültürün ruhu-kanı hâline gelen bir tezâhürü, rivâyetlere sağlam-çürük şeklinde değerlendirmekle kuşatmak; tam bir değerlendirme için doğru bir bakış açısı değildir. Yazarın, bu husûstaki diğer görüşleri için bkz. a.mlf, "Hadîsin Neliği Sorunu ve Akademik Hadîşçilik", *İslâmîyât*, III (2000), sayı: 1, s. 33-53).

76 *el-İknâ' fi'l-Hadîs* adlı eserin müellifi, Muhammed b. Ahmed b. 'Abdullah b. Muhammed Ebû Zeyd el-Mervezî, h. 371 (981)'de vefât eden el-Kâffâl'ın talebesidir. Onun *el-İknâ'* adlı eserinin dışında, bir de *Tefsîr'ül-Mes'ûdî* adlı bir eseri vardır (bkz. Hediyyet'ül-Ârifin, II, 471.). O, 371'lerde vefât eden Kâffâl'a talebelik yaptığına göre, tahminen 450'lerde vefât etmiş olabilir. Kâtib Çelebi, eser ve müellifi hakkında kısa bir bilgi verirken, ölüm târihini vermemiştir. Ancak, *Keşfüz-Zunân* dışında, bu eseri açık bir şekilde Mervezî'ye nisbet eden bir biyo-bibliyografik esere de rastlamadık. Muhtemelen Üşî'nin kaynağı *el-İknâ'* kaybolmuştur(76). Ancak, onun, bu eserden 138 hadîsi eserine alması, en azından muhtevâsı hakkında bize biraz bilgi verecek değerdedir. *Nisâb'ül-Ahbâr*'ın kaynaklara göre rivâyet dağılımını incelediğimiz tabloda, eserin konularının genelde ahlâk hadîslerinden oluştuğu göze çarpan ilk hususlardandır. Bâb numarası, hadîslerin konusu, alınan hadîs sayısı ve bâblara göre dağılımı, bu eserin âdâb-ı muâşeret nevinden hadîsleri ihtivâ ettiğini gösterir. Bu verilere göre, Üşî'nin bu kitaptan *Nisâb'ül-Ahbâr*'ına aldığı hadîslerin bütüne oranı % 13. 8'dir. Bu da, 15 kaynak içerisinde onu 3. sıraya oturtmaktadır. Elimizde mevcûd olmayan bu eser, kanaatimize göre, müellifin kullandığı temel kaynaklarından biridir. Bu eser de, derlemecilik

da kullandığı 15 kaynak arasında 3. sırayı almaktadır. Bu yönüyle, **Üşî**'nin bu eserden aldığı 138 hadîs, o eserin muhtevâsını bugüne taşımasından ötürü önem kazanmaktadır. Bu yönüyle, derlemecilik devri eserlerine yaygın ilmî anlayışa uygun olarak; rivâyet değeri düşük, orijinal olmayan, ikinci el vb. sıfatlar vermenin dışında, onları değerlendirmeye katacak yeni bir takım kriterlerin getirilmesi ve bu yönde metodların geliştirilmesi gerekmektedir. Hicrî ilk dört asrın bilinmezlerini günümüze taşıyan bu derlemecilik devri eserleri, kendileri hakkında verilmiş menfî yöndeki genellemeci yaklaşımlardan ötürü hâlâ gereken ilgiyi görmüş değillerdir.

Nisâb'ın kaynakları arasında yer alan **Kâdı Ebû Bekir Muhammed b. Ebî Bekir et-Tûsî'nin** (ö. 405/1014) *Kitâbu Tabakât* da kayıplar arasında yer almaktadır. Bütün incelemelerimize rağmen ulaşamadığımız bu eserden de, **Üşî**, *Nisâb*'ına 7 hadîs almıştır. Az dahi olsa, **Üşî**'nin bu kaynağı kullanması, onun kaynakları kullanmada alfabetik davranmasında gösterdiği titizliğe bağlanabilir. Ancak, eserin kendi değerinin de, böyle bir seçimin yapılmasında rolünün olduğu göz ardı edilmemelidir. Kanâatimize göre **Üşî**, bu eserden; 1, 3, 4, 91, 92, 94 ve 95'inci bâblara, birerden olmak üzere 7 hadîsi almakla, kendi kurduğu alfabetik kaynak kullanma sistemini ısrarla uygulamıştır. Üçüncü olarak, **Ahmed b. Abdullah es-Serahsî**'nin *Kitâb'ül-Yevâkît*'i de kayıp kaynaklar arasındadır. Araştırmalarımız netîcesinde, *Yevâkît*'in herhangi bir nüshasına rastlayamadık. Ancak biz, eserin içeriğinden, *Nisâb*'da yer alan 24 hadîs sâyesinde haberdâr oluyoruz. Derlemecilik devrine âit bir eser olan *Nisâbü'l-Ahbâr*, devrinin bütün özelliklerini taşımaktadır. Öncelikle, senedler atılmıştır, adı uzun ve süslüdür ve konular güncelleştirilmiştir. Anlaşılan, **Üşî** de, eserine aldığı hadîslerin sıhhatli olup olmaması endişesini taşımamıştır. Zirâ, o dönemde hadîslerin büyük mecmûalarda toplanması ve sözlü rivâyet geleneği yerine yazılı geleneğin yerleşmesi bu tür uygulamaların başlıca sebebi olmuştur. **Üşî**, seçtiği 15 kaynak arasından, onlarda yer alan hadîsleri seçerken, akademik bir muhaddis tavrı sergilemek yerine, bir kültür adamı gibi davranmayı yeğlemiştir. Zirâ, yaşadığı devir ve yetiştiği muhît ve toplum içerisinde, çocukluğundan büyüyüncüye değin; duyduğu, gördüğü, okuduğu ve kendisine okutulanlar, onun mânâ dünyâsına şekil veren temel unsurlardır. Evvel emirde, o, ilk dört asrın mirâsının kayıd altına alındığının farkındadır ve dönüşüme uğrayan hadîs rivâyet tarzının da aynı zamanda tâkipçisidir. *Nisâbü'l-Ahbâr*'a alınan hadîslerin en çok rivâyet alınan kaynaklara göre dağılım grafiğine bakıldığında, ilk dört sırada, *Nütef* (240 hadîs), *Şihâb* (223 hadîs), *İknâ* (138 hadîs) ve *Tenbîh* (91 hadîs) yer almaktadır. Bu kaynaklardan alınan toplam hadîs sayısı 692'dir. *Nisâb*'ın bünyesini oluşturan bu ilk dört eserin en bâriz özelliği, derlemecilik devrinde kaleme alınmaları ve bu devrin eser karakteristiğini taşımalarıdır. Buna göre, **Üşî**, eseri *Nisâb*'ı kaleme alırken, kaynak kullanma prensibi olarak eserlerin

devrinin bir mahsûlü olması hasebiyle, muhtemelen senedsizdir ve konularına göre tertîb edilmiştir. **Üşî**, bu kaynağı kullanırken, senedsiz olup olmaması endişesini taşımamış, öncelikli olarak, belirlediği bâb başlıklarına uygun düşecek hadîsleri bulma düşüncesiyle hareket etmiştir. **Üşî**, tesbît edebildiğimiz kadarıyla, *Nisâbü'l-Ahbâr*'da uygulamasını gördüğümüz alfabetik kaynak kitap kullanma metodunu geliştiren ilk kişidir. O, geliştirdiği bu metoduna sâdik kalma adına olsa gerek *el-İknâ*'i, “ ’ ” (elif) harfiyle başlaması hasebiyle ilk kaynak olarak zikretmiştir. *Nisâb*, hem bu metodun uygulanmasını, hem de kaybolmuş bir hadîs eserinden 138 kadar hadîsi bize taşıması yönüyle önemli bir vazîfe üstlenmiştir.

senedli olup olmamasını değil, pratik kullanımlı olmasını benimsemiştir. Diğer kaynaklar en az hadis alınana göre; *Câmi'* (70), *Lü'lü'yyât* (40), *Ravza* (37), *Müsned* (28), *Sahîh* (27), *Kenz* (27), *Yevâkît* (24), *Firdevs* (19), *Garîb* (14), 'Uyûn (13) *Tabakât* (7) ve *Emâlî* (2) şeklinde sıralanmaktadır. Bu sıralamada dikkati çeken husus, kaynaklardan sâdece, **Tirmizî'**nin *Câmi'*i, **Enes b. Mâlik'**in *Müsned'i*, **Buhârî'**nin *Sahîh'i* ile **Ebü 'Ubeyd'**in *Garîb'*inin tasnif devri eserleri arasında yer almasıdır. Sıralamada derlemecilik devri eserlerine tanınan öncelik, **Üşî'**nin kaynaklarını seçerken rastgele davranmadığının en bâriz işâretidir. Zirâ, **Üşî'**, tasnif devrine âit adı geçen bu dört eserden, sâdece 139 hadîs derlemiştir. Bu dört eserden alınan toplam hadis sayısı, **Üşî'**nin derlemecilik devri eserlerinden kaynak olarak kullandığı *İknâ'* adlı esere eşittir. Sonuç olarak, *Nisâbü'l-Ahbâr* ve bu türden hadis derlemelerinin sâdece katı hadisçi kriterleriyle değil, bilim târihi, sosyal târih vb. disiplinlerin de metodlarıyla ele alınması zarûreti kendisini göstermektedir. Bu da, çok disiplinli bir anlayışla hadis mecmûalarının yeniden ele alınması anlamına gelir. Derlemecilik devri hadîs faâliyetleri, kendinden önceki birinci el diye nitelendirilen kaynak kitapları; *tamamlama*, *geliştirme*, *kısaltma*, *genişletme*, *şerh etme*, *tasnif ve tertibini yeniden yapma*, *eksik giderme*, *düzeltilme*, *karşılaştırma*, *bir araya toplama* (cem'), *rahat bir şekilde onlardan istifâdeyi sağlama*, *pratik değeri olan metni ön plâna çıkarma* nev'inden onlara dayalı eser türleri meydana getirmeye yönelik olmuştur. Derlemecilik devri yazarları, mesâîlerinin hemen tamamını (çok azı hâriç), tedvîn ve tasnif devri hadîs külliyyâtını, toplumdaki entelektüel ve halk kesimine hitâb edebilecek tarzda kullanışlı bir forma dönüştürmeye adanmışlardır. Kanaatimizce, derlemecilik devri eser türü ve adlarını belirleyen ve bu devrin hadîs mecmûalarının muhtevâ, tasnif ve tertib husûsiyetlerini şekillendiren âmiller, hadisin gelişim kâidelerine uygun olarak târihî akış süreci içerisindeki olgunlaşmasından bağımsız değildir. Bu bağlamda, söz konusu devir, Hadis İlimleri ve târihi adına atılmış geri bir adım olmayıp, günümüze dek sürececek yeni bir sürecin başlangıcıdır. Nitekim, günümüze farklı şekillerde taşınan bu süreç, derlemecilik devri çalışmalarına benzer bir şekilde; *ilk dönem hadis kitaplarının bir araya getirilmesi projeleri*, *hadis mecmûalarının tekrarlardan ayıklanması*, *senedleri tedkik metodlarına artık yeni usûllerin eklenmesi ve geliştirilmesi*, *metnin anlaşılmasının ön plâna çıkarılması* gibi faâliyetlerle kendisini yenilemiştir. Geneli itibariyle ahlâk hadîslerinden oluşan ve 1000 hadisi, 10'ardan olmak üzere, 100 ana konu altında toplayan *Nisâb*, her yönüyle derlemecilik devrinin özelliklerini taşır. **Üşî'**, *Nisâb'*na aldığı hadislerin başındaki senedleri hafız etmekle berâber, rivâyetleri aldığı kitapları rumuzla göstermeyi ihmâl etmemiştir. Kullandığı 15 eserden aldığı rivâyetlerin kaynağına rumuzla da olsa işâret etmesi, onun, kaynak zikretme fikrine önem verdiği kanaatini uyandırır. Yine, onun, hadisleri alırken bu eserlerin adlarını sıralamada alfabetik kullanımı tercih etmesi, derlemesini (*Nisâb'*), kullanıcılar için daha câzip hâle getirdiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Abdüllatîf, Abdülmevcûd Muhammed: *Keşfü'l-Lisâm 'an Esrâri Tahrîci Hadîsi Seyyid'il-Enâm*, I-II, Mektebet'ül-Ezher, Kâhire 1984.
- Abdurrezzâk b. Hemmâm, Ebûbekir es-San'ânî (ö. 211/826): *Musannaf*, I-XI (thk. Habîburrahman el-A'zamî), el-Mektebet'ül-İslâmî, Beyrut 1403.
- Ahlwardt, William: *Die Handschriften-Verzeichnisse der Königlichen Bibliothek*, Zweiter Band III. und IV. Buch, Berlin 1889.

- Arberry, Arthur John: *The Chester Beatty Library : A Handlist of the Arabic Manuscripts*, Dublin 1955.
- Aynakuleva, Gülnisa: “Fergana’da Yerleşim Yerleri”, *Türkler*, V, 377-387, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- _____, “İslâm Müelliflerine Göre Ortaçağ’da Oş Şehri”, *Belleten*, LXV, sayı: 242-244, s. 911-920, Türk Tarih Kurumu Basımevi, , Ankara 2002.
- Babür, Zahîruddîn Muhammed : *Baburnâme : Babür’ün Hâtıratı* (haz. Reşit Rahmeti Arat), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000 (3. baskı).
- Bağdâdı, İsmâ’îl Paşa: *Hediyetü’l-Ârifîn Esmâ’ül-Müellifîn ve Âsâr’ül-Musannufîn*, I-II, MEB. Yayınevi, İstanbul 1951-1955.
- _____, *İzâh’ül-Meknûn fi’z-Zeyli âlâ Keşfîz-Zunûn* (nşr. Şerafeddin Yaltkaya-Kilisli Rifat Bilge), I-II, İstanbul 1360-1362/1945-1947.
- Barthold, Vassiliy Viladimiroviç: *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990.
- _____, “Fergana”, *İslâm Ansiklopedisi*, IV, İstanbul 1964.
- _____, “Kara-Hıtaylar”, *İslâm Ansiklopedisi*, VI, İstanbul 1967.
- _____, “Sogd”, *İslâm Ansiklopedisi*, X, İstanbul 1966.
- _____, “Sır-Derya”, *İslâm Ansiklopedisi*, X, İstanbul 1966.
- _____, “Mâverâünnehr”, *İslâm Ansiklopedisi*, VII, İstanbul 1969.
- Bayat, Ali Haydar: *Oğuznâme: Türk Atasözleri* [Berlin-Petesburg Nüshaları], Basılmadı.
- Brockelmann: *Geschichte der Arabischen Litterature* (GAL), I-II, Leiden 1944-1949; Supplementband, I-III, Leiden 1937-1972.
- _____, “Üşî”, *İslâm Ansiklopedisi*, XIII, İstanbul 1986.
- _____, “Ebû’l-Leys es-Semerkindî”, *İslâm Ansiklopedisi*, IV, İstanbul 1964.
- Cumagulov, Çetin: *Oş Şehrinin Epigrafik Anıtları* (çev. Kalmamat Kulamshaeve), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2001
- Dobraca, Kasım, *Katalog Arapskih, Turskih i Perzijskih Rukopisa / Gazi Husrev-Begova Biblioteka u Sarajevu*, Sarajevo 1963.
- Ebû’l-Leys es-Semerkindî, Nasr b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hattâb el-Belhî (ö. 375/985): *Tenbih’ül-Ğâfilîn*, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphânesi, dem. nu: 27488 yazma.
- _____, *Bostân’ül-Ârifîn*, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphânesi, dem. nu: 14964 yazma.
- Erdem, Mustafa: “Kırgızlar’da Dînî ve Sosyal Hayât”, *Türkler*, III, s.172, Yeni Türkiye yayımları, Ankara 2002.
- Fîrûzâbâdî, Ebû Tâhir Muhammed b. Ya’kûb: *el-Kâmûs’ül-Muhît* (Mütercim ‘Âsim Efendi Tercümesi), I-IV, İstanbul 1304-1305.
- Günaltay, Şemseddin: “Selçuklular Horasan’a İndikleri Zaman İslâm Dünyasının Siyâsal, Sosyal, Ekonomik ve Dînî Durumu”, *Belleten*, VII, sayı: 25, s. 59-99, Ankara 1937.
- Hourani, Albert: *Arab Halkları Târîhi: A History of Arab Peoples* (çev. Yavuz Alogan, yayına hazırlayan: Tanıl Bora), İletişim yayımları, İstanbul 2001.
- İbn Haldûn: *Mukaddime* I-II (trc. Süleyman Uludağ), Dergâh yayımları, İstanbul 1999.
- İbn Havkal, Ebû’l-Kâsım Muhammed b. Alî en-Nasbî el-Bağdâdî: *Kitâbu Sûret’ül-Arz* (nşr. M. J. De GOEJE), Lugduni Batavorum Apud E. J. Brill Leiden 1967.
- İbn Hordâzbih, Ebû’l-Kâsım ‘Ubeydullah b. Abdillâh (ö .300/912-913): *Kitâb’ül-Mesâlik ve’l-Memâlik* (nşr. M. J. De GOEJE), E. J. Brill Leiden 1967.
- İbn Manzûr, Ebû’l-Fazl Cemâleddîn Muhammed b. Mükrim el-İfrîkî el-Mısırî: *Lisân’ül-Arab*, I-XV, , Dârü Sadr, Beyrut 1990.
- İbn’ül-Mülakkın, ‘Ömer b. Ali (ö. 804/1702): *et-Tezkire fi ‘İlm’ül-Hadîs*: Rızampur Kütüphânesi’nde aslı bulunan ve Medîne’deki el-Câmi’at’ül-İslâmiye kütüphânesinde de microfilmli (36 numaralı demirbaşa kayıtlıdır)
- İbn’ün-Nedîm, Ebû’l-Ferec Muhammed b. İshâk (ö. 385/995): *el-Fihrist, Dâr’ül-Marife*, Beyrut 1398/1978.

- İnan, Abdülkadir: “*Türk Destanları*”, *Türk Dünyası El Kitabı* (III. cild: Edebiyat), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları: 121, seri: I, sayı: A-23, Ankara 2002.
- Kaşgarlı Mahmûd: *Dîvânü Lügât’it-Türk*, I-III, İstanbul 1333.
- Kâtib Çelebi: *Keşfü’z-Zunûn ‘an Esâmî’l-Kütübi ve’l-Fünûn* (nşr. Şerefeddîn Yaltkaya-Kilisli Rifat Bilge), I-II, İstanbul 1360-1362/1941-1943.
- Kehhâle, Ömer Rıza: *Mu’cem’ül-Müellifin: Terâcim’il-Kütüb’il-‘Arabiyye*, Beyrut trz.
- Kenderova, Stoyanka: *Catalogue of Arabic Manuscripts in SS Cyrill and Methodius National Library*, Sofia: Hadîsth Sciences (Editör: Muhammed İsa Waley), Al-Furqân Islamic Heritage Foundation, Londra 1995.
- Köprülü, Fuad: *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1991.
- Kutlu, Sönmez (derleyen ve hazırlayan): *İmam Mâturîdî ve Maturidîlik*, Kitâbiyât, Ankara 2003.
- _____, “*Ali b. Osman el-Oşî Cönünde (hakkında)*”, *Alâ-Too Oş- 3000 Jurnalı*, Oş 300 Mamelekettik Direksiyası, 78-86 s., Bişkek 2000 [Кутлу Сонмез, Ала-Тоо Ош-3000 Журналы, Али Ибн Осман ел-Оши жонундо, Ош-3000 Мамлекеттик Дирекциясы, Бишкек, 2000, 80. Б].
- Kuzâ’î, Ebû ‘Abdullah Muhammed b. Selâme (ö. 454/1062): *Müsnedü’ş-Şihâb*, Müesseset’ür-Risâle, Beyrut 1986.
- Kürkçüoğlu, Kemâl Edîb: “*Lâmîyye-i Kelâmîyye*”, *AÜFD*, yıl : 1954, cilt : 3, Sayı : I-II, Ankara 1954.
- Mantran, Robert: *İslâmın Yayılış Târîhi: VII- XI. Yüzyıllar* (çev. İsmet Kayaoğlu), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları No: 149, Ankara 1981.
- Mekhûl b. Fazl, Ebû’l-Mutî Mekhûl b. Fazl en-Nesefî: *Kitâb’ül-Lü’lü’iyyât*, Süleymaniye Kütüphânesi/Ayasofya Blm. Dem. Nu: 4801 yazma
- Merçil, Erdoğan: *Müslüman-Türk Devletleri Târîhi*, İstanbul 1985.
- _____, “*Gazneliler*”, *TDV. İslâm Ansiklopedisi*, XIII, İstanbul 1996.
- Mınorsky, V. : *Hudûd al-‘âlam ‘The Regions of the World’*, London 1970.
- Mominov, Kasım: *Türk Mütekelimi Üşî’nin Emâlî adlı Eseri ve Kelâmî Görüşleri*, Oş 1998 (basılmamış lisans tezi).
- Omelyan, Pritsak: “*Kara-Hanlılar*”, *İslâm Ansiklopedisi*, VI, İstanbul 1967.
- Özafşar, Mehmet Emin: *Hadîsi Yeniden Düşünmek*, Ankara Okulu yayınları, Ankara 1998.
- _____, *İdeolojik Hadîşçiliğin Târîhi Arka Planı*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1999.
- _____, “*Hadîş’in Nelîği Sorunu ve Akademik Hadîşçilik*”, *İslâmîyat*, cild : 3, sayı: 1, s. 33-53, Ankara 2000 (Ocak-Mart).
- Özbek, Durmuş : “*Üşî ve Kasidet’ul-Emâlî*”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Selçuk Üniversitesi Basımevi, 5. sayı, Konya 1994.
- Özervarlı, M. Sait : “*Emâlî*”, *TDV. İA.*, XI, s. 73-75, İstanbul 1995.
- Rásony, László: *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 83, Seri: III – sayı : A 22, Ankara 1988 (II. baskı).
- Serkis, Yusuf b. İlyan b. Musa ed-Dımaşkî (Joseph Ellas Sarkis): *Mu’cem’ül-Matbuat’il-‘Arabiyye ve’l-Mu’arrabe*, Mısır 1346/1928.
- Sezgin, M. Fuad: *Geschichte des Arabischen Schrifttums* (GAS), Leiden 1967.
- _____, *Buhârî’nin Kaynakları*, Kitâbiyât, Ankara 2000.
- _____, “*Kültür Dünyasının İlimler Tarihindeki Yeri*”, *İslâmîyat*, cilt: 7, sayı: 2, s. 9-19, Ankara 2004
- Şâşî, Ebû Sa’îd el-Heysem b. Küleyb (ö. 335/946) : *Müsned*, I-II (thk. Mahfûz’ur-Rahmân Zeyn’üllah), Mektebet’ül-‘Ulûm ve’l-Hikem, Medîne 1410.
- Şerefeddîn, Muhammed: “*Selçukiler Devrinde Mezâhib*”, *Türkiyât Mecmûası*, cilt: 1, s. 101-118, İstanbul 1925.
- Şeşen, Ramazan: *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara 2001, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- _____, “*Eski Araçlara Göre Türkler*”, *Türkiyât Mecmûası*, XV, yıl : 1968.
- Togan, A. Zeki Velidî: *Umûmî Türk Târîhine Giriş*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 1534, Tarih Araştırmaları No.2, cild I, İstanbul 1970.

- _____, “*Amû-Derya*”, *İslâm Ansiklopedisi*, I, 419-426, İstanbul 1940.
- Toprak, Mehmet Sait: *Hadiste Derlemecilik Devrinin Başlaması ve Üşî'nin Nisâbü'l-Ahbâr Adlı Eseri*, İzmir 2005 (basılmamış doktora tezi).
- _____, Ali b. Osman Sirâceddin el-Üşî: Hayatı ve Eserleri”, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: XXIII, İzmir 2006, s. 65-86.
- Touati, Houari: *Ortaçağda İslam ve Seyahat (Bir Âlim Uğraşının Tarihi ve Antropolojisi)* [özgün adı: *Islam Et Voyage Au Moyen Age*] (çev. Ali Berktaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.
- Turan, Osman: *Seçuklular Târîhi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1969.
- Üşî, Ali b. Osman b. Muhammed b. Süleyman Sirâceddin el-Fergânî el-Haneftî (ö. 575/1179): *Nisâbü'l-Ahbâr li-Tezkiret'il-Ahyâr*, Süleymâniye/Laleli Bölümü, dem. Nu: 1509 (yazma).
- _____, *Nisâbü'l-Ahbâr li-Tezkiret'il-Ahyâr*, Süleymâniye/ Halet Efendi Bölümü, dem. nu: 88 (yazma).
- _____, *Nisâbü'l-Ahbâr li-Tezkiret'il-Ahyâr*, Süleymâniye/ H. Hüsnü Paşa Bölümü, dem. nu: 187 (yazma).
- _____, *Nisâbü'l-Ahbâr li-Tezkiret'il-Ahyâr*, Süleymâniye/ Karaçelebizâde Bölümü, dem. nu: 74 (yazma).
- _____, *Nisâbü'l-Ahbâr li-Tezkiret'il-Ahyâr*, Süleymâniye/ Yeni Câmi Bölümü, dem. nu: 1183 (yazma).
- _____, *Nisâbü'l-Ahbâr li-Tezkiret'il-Ahyâr*, Süleymâniye/ Osman Huldî Bölümü, dem. nu: 48 (yazma).
- Ülken, Hilmi Ziya: *İslâm Düşüncesi : Türk Düşüncesi Araştırmalarına Giriş*, Ülken Yayınları, İstanbul 2000 (3. baskı).
- Yâkût el-Hamevî, Ebû 'Abdullah Yâkût b. Abdullah: *Mucem'ül-Büldan*, Leipzig 1867.
- Yaltakaya, M. Şerafeddin : “*Türk Kelamcıları*”, *Dar'ül-Fünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, sayı: 23, Burhanettin matbaası, İstanbul 1932.
- Yardım, Ali: *Hadîs I-II*, Damla yayınevi, İstanbul 1998.
- _____, *Şihâb'ül-Ahbâr Tercümesi*, Damla Yayinevi, İstanbul 1999.
- _____, *Alanya Kitâbeleri (Tesbît, Tescil, Tasnif ve Değerlendirme)*, İstanbul 2002.
- Yazıcı, Tahsin: “*Fergana*”, *TDV. İslâm Ansiklopedisi*, XII, İstanbul 1995.
- Yıldız, Hakkı Dursun: *İslamiyet ve Türkler*, İstanbul 1979 (2. baskı).
- Yörükân, Yusuf Ziya: *Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Ortaçağ'da Türkler* (notlarla yayına hazırlayanlar: Mehmet Şeker, Ali Ertuğrul, Süleyman Özkaya, Tahsin Koçyiğit), Gelenek yayınları, İstanbul 2004.
- _____, *H. Muhammed'in Doğumundan Ölümüne Kadar İslâm Dini Târîhi* (notlarla yayına hazırlayan: Türkân Turgut), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- Zirikli, Hayreddin: *el-A'lâm: Kâmusu Terâcim li-Eşher'ir-Ricâl ve'n-Nisa*, Matbaatü Dar'il-'İlm li'l-Melâyin, Beyrut 1995.